

EEDER

Edebî Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Mart 2022, Cilt 6, Sayı 1

Atıf/Citation: Önder, A. (2022). "Direnen Bir Kadının Romanı: Handan", *Edebî Eleştiri Dergisi*, 6(1), s. 19-42, DOI:10.31465/eeder.1022274

Alev ÖNDER*

Direnen Bir Kadının Romanı: Handan **

Resisting Woman In The Novel "Handan"

ÖZ

Halide Edib Adıvar'ın 1912 tarihinde yayımlanan Handan romanı çelişki ve çatışmalarla dolu iç dünyası nedeni ile buhrana sürüklenen kadın karakterin trajedisini anlatır. Romanda hem geleneksel hem de modern değerlerin bir arada olduğu yenileşme döneminin, kadının bireysel ve toplumsal konumuna yansımaları yasak aşk ve evlilik teması üzerinden ele alınır. Bu çalışmada başta Handan olmak üzere roman karakterlerinin kimliklerinin kurgusu değerlendirilmektedir. Zıt unsurlara sıkça yer verilen romanda karakterlerin özellikle kadın erkek ilişkilerinde tahakküm kavramına yaklaşımları irdelenmektedir. Farklı karakterlerin gözünden anlatılan ve yasak aşk nedeni ile ölüme sürüklenen Handan'ın çelişki ve iç çatışmalarının sebepleri ele alınmaktadır. Kadınların eğitimi, siyasi ve sosyal hakları için mücadele etmiş önemli bir yazar olan Halide Edib'in bireysel kimliği romanda Handan'ın kimlik inşasına yansımıştır. Romanda karakterlerin dünyasındaki çelişki ve çatışmalara yazarın bakış açısı nasıldır? Çalışmamızda bu sorunun yanıtı araştırılmaktadır. Kadının sosyal yaşamda görünür olması ve haklarına kavuşması hususunda emek verdiği bilinen yazarın cesur bir tavırla yasak aşkı anlattığı Handan romanında ikircikli durum değerlendirilmektedir. Romanda Handan'ın tahassüsleri ve Handan'ın tahassüslerinden başlıklı bölümlerde kadın karakterin iç dünyasına ayna tutulup bastırılan şeylerin açığa çıkması benlik arayışında önemli role sahiptir. Halide Edib'in otobiyografisine ve bazı makalelerine başvurularak kadın karakterin özgürlük arayışı karşısında sergilediği tutum, kadınlık ve toplumsal cinsiyete bakış açısının romandaki izdüşümleri değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adıvar, roman, Handan, kimlik, yasak aşk, özgürlük arayışı.

ABSTRACT

The novel 'Handan', written by Halide Edib Adıvar and published in 1912, tells the tragedy of a female character who is dragged into depression due to her inner world full of contradiction and conflicts. In the novel, the reflection of the renewal period, in which both traditional and modern values co-exist, on the individual and social positions of women are examined through the themes of forbidden love and marriage. In this study, the fiction of the novel's characters, particularly Handan, is evaluated. The approach of the characters to the concept of domination, particularly in male-female relationships, is examined in the novel, where contrary elements are frequently included. The reasons of contradictions and internal conflicts of Handan, who is told through the eyes of different characters and dragged to death due to forbidden love, are handled. Personal identity of Halide Edib Adıvar, an important writer who has fought for women's education, political rights, and social rights, is reflected in Handan's identity construction in the novel. In this study, the answer was sought to the question: what is the perspective of the author on the contradictions and conflicts in the world of the characters in the novel? An ambiguous situation is evaluated in the novel Handan in which an author who is known to have worked hard to ensure women's visibility in social life and gaining their rights, bravely tells about forbidden love. In the novel's chapters titled "Handan's visions" and "From Handan's visions", mirroring the inner world of the female character and revealing the suppressed feelings has an important role in these arch for selfness. By referring to Halide Edib's autobiography and some of the articles, the attitude of the female character towards the pursuit of freedom, the projections of her perspective on femininity and gender in the novel are evaluated.

Keywords: Halide Edib Adıvar, novel, Handan, identity, forbidden love, seeking freedom.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, aonder@atu.edu.tr ORCID: 0000-0003-4012-3403

** Araştırma Makalesi, Geliş Tarihi: 11.11.2021 Kabul Tarihi: 17.12.2021 Yayın Tarihi: 24.03.2022

Giriş

Roman ve hikâye başta olmak üzere farklı türlerde eserler veren Halide Edib Adıvar, kadınların eğitimine büyük önem vermiş, siyasi ve sosyal haklarının kazanımı için mücadele etmiş öncü bir yazardır. Kadının sosyal yaşamda görünür olması, erkek öznelerle eşit haklara kavuşması ve ulusun geleceğinin inşasında rol sahibi olmasında kadının eğitimi önemlidir. “Kadınların ‘zihni ve bedeni’ seviyesini yükseltmek” (Kurnaz, 1997: 112) amacı ile kurulan Teali-i Nisvan Cemiyetinin kurucuları arasında Halide Edib de yer alır. Cemiyetin amacı millî değerleri de koruyarak kadınları kültür bakımından yükseltmektir. (Çakır, 2016:97)

Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında önemli siyasi ve sosyal olayların tanığı olan yazar, kadının duygu ve düşünce dünyasının zenginleşmesinde hem millî değerleri edinme hem de yabancı olanı tanıma/bilme hususunun önemine dikkat çeker. “Her münevver Türk, kültür ve tahsil bakımından hemen hemen daima Şark’la Garp’ın bir terkididir.” (Adıvar, 2009: 257) görüşü yazarın roman dünyasına da yansır. II. Meşrutiyet sonrasında gazete, dergi ve dernek faaliyetleri ile güç kazanan kadın hakları mücadelesinin Batılılaşma ile doğrudan bağlantısı kadın karakterlerin bireysel ve toplumsal kimliğinin kurgusunda etkilidir.

Yenileşme hareketleri ile yoğunlaşan modernleşme çabalarına bağlı olarak kadının değişen toplumsal konumu kadın temsillerinde etkisini gösterir. İlk romanlarında aşk ve mutsuz evlilik gibi konuları ele alan Halide Edib’in özellikle millî mücadele ve Kurtuluş savaşı yıllarına odaklanan eserlerinde kadının ulus tarihinde öncü kimliğini onun “ana, eş, hemşire” rolleri ile ilişkili kıldığı görülür. “Cenevre Türk Yurdu’na yazdığı, Türk kadınları hakkındaki mektup üzerine” İkinci Yurtçular Derneği Halide Edib’e ‘Türklerin Ulu Anası’ unvanını verir. (Enginün, 1995: 49) Ateşten Gömlek romanında görüldüğü gibi erkeğin yanında “yoldaş” olan kadının yaşamında millî dava ve idealler önemli yer tutar. Yazarın eserlerinde cinsiyetinden arınmış, ülküleri için yılmadan mücadele eden, vatansever kimlikleri ile ön planda olan kadın karakterler dikkat çeker. Karakterlerin yaşamına yön veren millî dava hususunu milliyetçi tavırla ele alan yazarın ilk dönem romanlarında aşk, evlilik ve kadın erkek ilişkilerine ağırlık verirken kadın bireyin misyonu, kimliği ve arayışlarına dair görüşlerini hissettirerek kurguyu şekillendirmesi söz konusudur. Yazarın ilk dönem romanlarından Handan, “kendi benlik aynasını kurmaya çalışan Osmanlı kadınının varoluş mücadelesinin psiko-sosyal boyutunu yansıtır.” (Şahin, 2010: 34) Başkişisi konumundaki kadın karakterin psiko-sosyal gerçekliği ortaya konulurken onun direnişi ve başkaldırısı varoluşsal bir mesele olarak yansıtılır.

1. Var Olma Çabasında Direnen Bir Kimlik: Handan

Halide Edib’in ilk dönem romanları arasında yer alan, 1912 yılında basılan Handan¹, esere adını veren kadın karakterin iç dünyasında kopan fırtınaları yansıtır. Var oluş sancıları içindeki Handan’ın yasak aşk nedeni ile sürüklendiği buhranı anlatan roman, iç dünyayı ortaya koyma hususunda “Mehmet Rauf’un Eylül’ünden sonra yazılmış en başarılı eser” (Bekiroğlu, 1987: 63; Kudret, 2016: 380) olarak değerlendirilir.² Kadının duygularının tüm çıplaklığı ile aktarılması noktasında öncü role sahip olduğu düşünülür. (Atasü, 2020: 65) Kamusal alana çıkan kadının

¹ Roman; Atlas Kitabevi, Özgür Yayınları ve Can Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Çalışmamızda romandan alıntılarda Can Yayınları’nın 2021 tarihli son baskısı kullanılmıştır.

² Handan romanında Eylül romanından söz edilmektedir. Refik Cemal, Server’e yazdığı 8 Şubat 1903 tarihli mektupta ayrıntı ve tahlile düşkün olan arkadaşına Paul Bourget ve Halid Ziya mektebini hatırlatır. Eylül romanının etkisi ile “hayatı didik didik etme arzusu”nun gençler arasında adeta salgın bir hastalığa dönüştüğüne işaret eder. Kendisinin farklı olduğunu belirten Refik Cemal, sade ve basit bir hayata sahip olduğunu vurgular. (Adıvar, s. 23)

duygu dünyasında yaşananlara odaklanan eserde kadın karakterin kimlik inşası merkezde yer alır. “Kadınların kendi ağızlarından duygularının anlatılması, hikâye ve romanda bir bakıma Halide Edip Adıvar ile başlamıştır. (Karaca, 2018: 27) Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigar Hanım ve Makbule Leman hamlelerinden sonra bilinçli ve yüksek tonda ilk ses ondan gelir.” (Karaca, 2018: 153) Bu çalışmada Handan romanında kadının yükselen, alçalan ve kaybolan sesinin izleri sürülmektedir. Zıtlıklar, çelişki ve çatışmaların yoğun şekilde yer aldığı romanda yazarın kadın karaktere yaklaşımı ve “ideal kadın” modeline dair tutumunun esere yansımaları değerlendirilmektedir. Otorite, iktidar ağları ve özgürlük arayışına bakış açısı Handan’ın kimlik kurgusu üzerinden ele alınmaktadır.

Halide Edib’in kendi yaşamından izler taşıyan romanının yazarın bastırılmış duygularının dışavurum imkânı bulduğu bir eser olduğu anlaşılmaktadır. (Durakbaşı, 2012: 233; Adak, 2020: 162; İleri,2010: 13; Kanbolat,1994: 31) Romanın Salih Zeki’den alınmış “edebî bir intikam” olduğunu belirten İpek Çalışlar’a göre yazar ile Handan arasında çok sayıda benzerlik söz konusudur. (Çalışlar, 2021: 103) Yazarın otobiyografisinden faydalanarak benzerlikler ortaya konulurken Halide Edib’in öncü ve güçlü bir kadın yazar, siyasetçi ve akademisyen olarak korumaya çalıştığı toplumsal konumunun kurguya etkisine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Yazarın “kendi benliğinin mayasından alıp çıkarmışçasına bir gerçeklik ve canlılıkla” çizdiği Handan karakteri “cenk meydanında” can verir. Yakup Kadri, romanı otobiyografiye benzetme nedenini dile getirirken Handan’a dair “Madam Bovary soyundan günahkâr ve avare bir kadın değil” (Karaosmanoğlu, 2013: 259-260) açıklaması ile Halide Edib’in tepkisini önleme çabasıdır. Kadın hakları mücadelesi veren kadın yazar, erkek egemen toplumun dayattığı roller karşısında nasıl bir tutum sergilemiştir? İç dökme aracı olarak görülen mektuplarla örülü romanda yazan/yazılan kadının ikilemleri, çelişkileri ile yazarın ikircikli durumu/konumu arasındaki bağlantı nasıl açıklanabilir? Bu soruların yanıtları araştırılırken yazarın Mor Salkımlı Ev kitabından ve makalelerinden faydalanılmıştır.

Mor Salkımlı Ev’de Halide Edib’in doğrudan Handan romanına dair bazı bilgiler verdiği görülür. Kadın yazarın özgürlük arayışını kurgularken ataerkil toplumun dayattığı sınırlara bakış açısı farklı kadın kuşaklarınca değerlendirilir. Halide Edib, otobiyografisinde yüksek bir kültüre sahip babaannesinin kendisi üzerinde özellikle de “yazı yazma” işinde çok etkili olduğunu belirtir. Babaannesi yazdığı bir hikâyenin basılması için Halide Edib ile konuştuğunda yazar, kendinden çok uzaklaşarak kendi dünyasına ait olmayan şeyleri yazan ninesine olumsuz yanıt verir. Yazar, kadın bireyin kendi kimliğine yabancılaşması tehlikesine dair farkındalığını ortaya koyar. Handan romanını okumuş ve “herhangi bir münekkitten daha iyi anlamış” (Adıvar, 2020: 60) ninesi ile diyalogunda kadın yazarda “cesaret eksikliği” hususuna dikkat çekmesi önemlidir:

“Hep aşk hikâyesi, benimkinde seninkinden daha çok aşk var. Bir piyano bile soktum, âşıklar pencereden konuşuyorlar, sevişiyorlar. Seninki gibi ikisini de bir odaya koyamam. (...) Haminnenin ince ve zaaf derecesine varan hassasiyeti, insanları bazen günaha sevk eden maddi zaafı kabul etmiyordu. Handan’da ise ihtiras tarafının dozu kaçırılmıştı. Eğer haminne kendi iç mudilelerini ifade edebilecek bir şekilde yetişmiş olsaydı hiç şüphesiz bir Türk Jane Eyre’i yaratabilecekti” (Adıvar, 2020: 60).

Kadın öznenin iç dünyasına cesur bir bakışla ayna tutan bir roman kaleme alan yazarın çekinceleri ve zihnini kurcalayan sorularını düşündüren bu sözler geleneksel değerlerle örülü toplumsal kimliğin etki gücüne işaret etmektedir. Geleneksel ve modern değerlerin bir arada olduğu, değişen toplumda kadının hak ve rollerine dair önemli gelişmelerin yaşandığı dönemde hem kadın hem

de erkek bireyin yaşadığı bir çatışma söz konusudur. Halide Edib'in Türk edebiyatının "mektup-roman açısından zirve eserlerinden biri" (Kefeli, 2002: 48) olarak değerlendirilen Handan romanı bireysel ve toplumsal kimliklerde yaşanan değişim ve dönüşümü var olma sancuları içindeki kahramanların kendi kaleminden aktarır. Başkaları ile ilişkileri üzerinden romanın başkışisi Handan'ın kimliğinin parçaları birleşmeye başlarken kadın karakter kendini anlama/bilme çabasına girer. Kişilerin duygu dünyasına içtenlikli bakışın ifadesi olan mektup türü bu noktada önemli role sahiptir. Roman, Refik Cemal'in Server'e yazdığı bir mektupla başlar. Mektubun sağ üst köşesinde 1 Mart 1903 tarihi yer alır.³

Romanın ilk bölümünde Refik Cemal'in arkadaşına Neriman'la evlenmesine dair verdiği haber ve Neriman'ın, Handan'ı Refik Cemal'e tanıtması ön plandadır. Romanda Handan'ın kendisine ders veren Nazım ile ilişkisi, Nazım'ın evlenme teklifini reddedişi, eski hariciye mensubu Hüsnü Paşa ile mutsuz evliliği ve Neriman'ın eşi Refik Cemal'e duyduğu aşk sonrasında ölümüne sürüklenişi anlatılmaktadır. Güçlü, aktif, rasyonel olma hâli ile güçsüz, pasif, irrasyonel olma durumunun iç içe girdiği kurguda çelişki ve çatışmalar karakterlerin kimlik inşa serüvenine yön vermektedir.

1.1. Neriman, Refik Cemal ve Handan Üçgeninde İlişkiler

Neriman, Kuzguncuk Tepesi'ndeki büyük evde eniştesi Cemal Bey'in evinde yaşayan "alafranga kızlardan biri" olarak tanıtılır. Refik Cemal, özellikle Server ile yazışmalarında Neriman ve Handan'a dair duygu ve düşüncelerini paylaşır. Onun görüşlerindeki tutarsızlıklar ve ikircikli hâller bilinçli bir tercih ile kurguya girmiş olabilir. Yazarın öncelikle bir erkeğin bakış açısı ile kişileri tanıtması, olaylara dair bilgileri onun gözünden vermesi dikkat çeken bir husustur. Yazarın romanda Refik Cemal'e olumlu ve yardımsever biri olarak güvendiği hissettirilirken onun Neriman ve Handan ile ilişkisinde okurun dikkatini çeken hususlar söz konusudur. Refik Cemal, "kısa yeldirmeleri, serbest tavırları, hızlı İngilizceleriyle" betimlediği alafranga kadınların sokakta İngilizce konuşmalarından rahatsız olduğunu ifade eder. Romanda Refik Cemal'in kimi zaman geleneksel kadın modelini kimi zamansa modern kadını destekleyen çelişkili bir tutumunun olduğu fark edilir.

Romanın girişinde Cemal Bey'in ailesi hakkında bilgi verilirken yenileşme hareketine uygun olarak eğitim alan genç kadınların müzik aleti çalmaları ve spor etkinlikleri başta olmak üzere simgesel değer taşıyan unsurların altı çizilir. Handan gibi Neriman'ın da eğitim aldığı, musikiyi çok sevdiği, evde tenis oynadığı, iyi piyano çaldığı bilinir. Refik Cemal'e yazdığı 13 Nisan 1904 tarihli mektubunda Neriman, "eski kadınların evlenmek delilikleri" söz konusu olduğunda Handan ile bir olup karşı çıktıklarını ve özellikle Handan'ın bu konuyla alay ettiğini anlatır. Kendisi on dört yaşında evlenmiş olan teyzesine Handan'ın tahsili bitince, en erken yirmi yaşında evlenmesi gerektiğini söyleyen Neriman tepki görür. Teyzesi Handan'ın başka kızlara benzemeyen deliliklerinin "onu evde bırakacağı" korkusu ile doludur. "Bu delilikleri affettirecek kadar bari güzel olsa" (Adıvar, s. 60) diye düşünür. Bu noktada Neriman'ın da kendi içinde çelişen özellikler barındırdığı görülür. Cemal Bey'in Sabire Hanım ile aynı geleneksel bakışa sahip komşuları, Handan başta olmak üzere "alafranga kızlar" grubunun hepsini eleştirir. "Komşuların mutaassıp omuz silkmeleriyle yeni dünya kızları dedikleri ve bütün alafranga deliliklerine rağmen mahallede hiçbir gence dönüp bakmayan bu kızlar" (Adıvar, s. 11)

³ Romanda yer alan yayıncı notunda kitap hazırlanırken yazar hayatta iken yapılan son baskının, 1955 baskısının, esas alındığı belirtilir. (Adıvar, s.9) *Handan* romanında mektup sayısının 69 olduğunu belirten Nazan Bekiroğlu, karışıklığı önlemek adına rapor ve telgrafnamelerin de mektup olarak ele alındığını vurgular. (Bekiroğlu, 1987: 66)

romanın sonunda da aynı zihniyetin eleştirilerine maruz kalır. Komşuların tavrı modern ile gelenekselin çatışmasını yansıtırken kadınların varoluş mücadelesinin başında da sonunda da aynı sert eleştirilere maruz kaldıkları düşünülür.

Server'e mektubunda kendi durumunu "ben hâlâ biraz muhafazakârım" diye belirten Refik Cemal, Cemal Bey'in eşi, Neriman'ın teyzesi ve Sabire Hanım'ın kızlara verilen eğitimden memnun olmadığını yazar. Refik Cemal, hem Doğu hem de Batılı değerlerle yetişen genç kadınların "en sakın ve sessizi" Neriman'ı tercih ettiğini vurgular. "Beyazlar içinde, beyaz bir melek; saf ela gözleri, parlak kumral saçları ve iyi, pek iyi, pek müşfik tebessümüyle" (Adıvar, s. 13) tasvir edilen Neriman'ın kimliği geleneksel bakışın ürettiği eril söylemin kadın imgesine işaret eder. "Handan'ın ötekisi"(Uygun, 2010: 19) olarak kurgulanan Neriman, erkek egemen kültürün "anlayışlı, şefkatli ve uysal" eş ve anne kalıbına uyum gösteren bir figürdür. Refik Cemal'in kaleminde Neriman'ın geleneksel kadın kimliği şu sözlerle betimlenir:

"Neriman'da –bilmem bütün İngiliz terbiyesi alan kızlar öyle mi– sade ve iddiasız hayata kendini bir uyduruş var. Sonra ruhunda sevdiği adama itaat etmek için çırpınan bir şey var. (...) Hayatı bir işkence, bir burğu, bir ateş yapan kadınlardan ebediyen beni uzaklaştıran bu sade ve samimi kıza ne kadar merbut ve minnettarım..." (Adıvar, s. 21)

Refik Cemal, evliliği "sükûnet ve saadet limanı" olarak görmektedir. Kadının ikincil konuma mahkûm edildiği geleneksel toplumda otorite sahibi erkeğe "itaat eden" kadının varlığını onaylayan bir bakış söz konusudur. Kadının kimliğini şekillendiren yerleşik normların dayattığı kalıplarla başlayan roman, toplumda eğitim düzeyi ve yaş hususunda benzerlik veya farklılık olsa da aynı evde yaşayan kadınların kendilerine has özelliklerinin olduğunu, birbirlerine zıt özellikler taşıdıklarını hatırlatır. Ataerkil toplumun kadını "güçlü" erkek karşısında "nesne" kıldığı yerleşik söylemi hatırlatan Refik Cemal'in şu sözleri onun kafa karışıklığını ortaya koyar:

"[O] herkes gibi bu memleketin yetiştirdiği bir ruh değil, bir ot, bir çiçek, bir şey! (...) Kendi yeşil ve sakit yuvasının haricinde bir şey bilmek istemiyor. Anaları, büyük anaları gibi burada sakit yaşayıp ölümler etrafında bütün bir ırkın, bütün bir mülkün döküldüğünü, sefaletten, her türlü fena ve çaresiz deritten döküldüğünü duymuyor bile! Bilmem neden bunun aksini istiyorum ben de? Onu hangi kadın bilecekti? Yalnız bu tahsilleri ciddi olan kızların bu noktada daha canlı, daha meram anlatılır olacağını ümit etmişim." (Adıvar, s. 24-25)

Düşünen/sorgulayan, bilgili ve kültürlü kadın özne arayışını ifade eden Refik Cemal'in diğer taraftan Handan gibi kadınları tehlikeli bulduğunu açık biçimde ifade etmesi onun fikir dünyasındaki çatışmayı ortaya koyar. Neriman'ın pasif hâllerini beğenmez fakat aktif, güçlü, rasyonel ve bağımsızlığına düşkün kadınları da eleştirir. Refik Cemal'in bu noktada ikircikli tutumu dikkat çeker. "Handan'la her şey konuştu Neriman. Senin uykunu getiren içtimaiyat, iktisat, felsefe ve hatta politika, her şey konuştuk. (...) Yeğeninle dimağım tamamen anlaştı ve baş başa en mahrem iki dost şekliyle birbirine açıldı." (Adıvar, 37) sözleri Refik Cemal'in kültürlü bir kadınla geçirdiği zamanı anlamlı bulduğunu ortaya koyar. Eşi ile konuşamadığı pek çok şeyi onunla konuşurken kendi evliliğindeki boşlukları da fark eder. Refik Cemal, mutlu ve huzurlu olduğunu sandığı evliliğinde "erkeklerin tekelinde olan bilim, sanat ve felsefe" (Uygun, 2010: 19) karşısında ilgisiz tavırlar sergileyen Neriman ile ruhsal bakımdan tatmin olamaz. Çocuklarına fedakâr biçimde annelik yapan ve Handan ile geçirdiği vakitlerde eşini kıskanmayan, ona sorun çıkarmayan sessiz ve uyumlu eş Refik Cemal'in beklentilerine cevap veremez.

Handan ile aralarında sevgi ve şefkate dayalı bir bağ olduğunu hissettiren Neriman, Refik Cemal'e mektubunda Handan'ı anlatırken onun "öğrenme ihtirası" ile dolu olduğunu altını çizer. Dimağ, ruh ve kalp sözcükleri romanda önemli anahtar sözcüklerdir. Yazar hem duyguları hem de gerçekliği ifade etme arzusu ile Handan'ın iç dünyasında kopan fırtınaları hem zihin hem de kalbin uğradığı değişim ve dönüşüm üzerinden anlatır. Sadece kitabi bilgilerle dolu, bilgili kadının zihni değil sevecenliğini, duygularının sıcaklığını yitirmeyen bir kadını tasvir eden şu sözler yazarın madde-ruh ilişkisine bakıştaki sentezci tutumunu ortaya koyar: "Bilmek, daima bilmek, yalnız kitaplarda değil, tabiatta, insanlarda her şeyi, görünmez şeyleri bilip anlamak için onda ebediyen susamış bir dimağ vardır. Fakat âlim kadınların kuru dimağı değil, Refik. Onda bildiği şeyleri seven, derâguş eden bir şefkat, bir kadın kalbi vardır." (Adıvar, s. 41)

Neriman'ın tasvirinde belirttiği ve millî bir davanın ideal kadın kimliğini ortaya koyan bu özelliklere şüphe ile yaklaşan Refik Cemal, Handan'ı anlamaya çalışırken onu yargılamayı sürdürür. "Yoksa Handan şuh-meşrep bir kadın mı? Böyle herkesi, kimisini dimağıyla, kimisini ruhu ve ihtisatıyla tutabilecek nihayetsiz oltaları olan kadınlardan mı? Acaba gayri samimi bir mahlûk mu?" (Adıvar, s. 37) soruları kadın özneyi "fitne kaynağı" olarak gören ataerkil zihniyetin tezahürüdür. Kadını bütün olarak görmeyen, parçalara ayıran, kendi kategorilerine sıkıştırıp "öteki" kılan zihniyetin söylemi yeniden üretilir. Handan'ın eşi Hüsnü Paşa ile temaslarını izleyen Refik Cemal bundan rahatsız olur. Karı kocanın bir yabancıнын yanında birbirine dokunmasında, "muhabbetlerini teşhir eden" bir yakınlık sergilemesinde Handan'ı suçlar. Handan'ın "ilimden, ciddi şeylerden lezzet alır görünmesi de sahte, belki de değil, kim bilir" (Adıvar, s.38) diyen Refik Cemal'in kararsızlığı, çelişki ve çatışmaları Batılılaşma çabasındaki toplumun kadın bireyin kimlik inşasına yaklaşımındaki sorunlara da ayna tutmaktadır.

Romanda Handan'ın fiziksel bakımdan güzel olmadığına dair yapılan vurgu dikkat çekmektedir, çünkü "cinsel arzunun nesnesi olmadığı" (Adak, 2020: 168) vurgulanan ideal kadın; bilgisi, eğitim düzeyi ve yetenekleri ile ön planda tutulmaya çalışılır. Bu noktada romanda aslında Refik Cemal'in beklentisine cevap verme çabası da hissedilmektedir. "İnsan cemiyetinin ilk tohumu" olan ailede kurucu role sahip olan kadın "büyük ve kolektif bir aile yuvası" (Adıvar, 2009: 254) olan vatanın da koruyucusu olacaktır. Halide Edib, Batılılaşma sürecinde erkeğin de kadının da "yeni insan modeli" üzerinde düşünmesini ve onu doğru anlamasını bir taraftan arzu ederken diğer taraftan toplumsal bağlarla kuşanmışlığa dikkat çeker. İktidar ağlarının sadece kadının değil erkeğin de iç dünyasını alt üst ettiği görülmektedir.

Türk toplumunun yaşadığı modernleşme deneyiminin erkek öznelerde yarattığı "bunalım" Halide Edib'in ilk dönem romanlarında "diğer yazarların eserlerinde görmediğimiz bir boyutu" (Saraçgil, 2005: 188) ile ele alınır. Hüsnü Paşa ile cisimleşen, kadını cinsel nesne olarak gören, ona oldukça kaba davranan, şehvet düşkünlüğü ön planda olan olumsuz erkek figür ile anlayışlı, yardımsever ve idealist olumlu erkek figür kurgusu dikkat çekmektedir. Ayrıca erkek dünyasında da çelişkiler, çatışma ve tutarsızlıklara ayna tutulurken insan ruhunun karmaşıklığına işaret edilir. Refik Cemal'in Handan'a dair söz ve davranışları kadın öznenin yaşamında önemli etki gücüne sahiptir.

"Bu kadının pek kuvvetli, bence bir kadın için fazla kuvvetli bir şahsiyeti olmalı." (Adıvar, s. 24) sözleriyle tanıttığı Handan "güçlü bir kadın" imgesi ile tasvir edilir. Aynı Refik Cemal oğluna adını verdiği, intiharına çok üzüldüğü arkadaşı Nazım ile yaşadıkları nedeni ile Handan'a kızdığı anlarda onu sert bir dille eleştirir. Sosyalist Nazım'ın evlenme teklifini duygusuz/samimiyetsiz bularak reddeden Handan, "bir maksadın eşi" olmayı dayatan "yoldaş" kadın rolüne karşı çıkar.

Avrupa'ya kaçarken yakalanan ve tutuklanıp Fizan'a sürülen Nazım, cezaevinde intihar eder. Refik Cemal'in Handan'a karşı ilk tepkilerinin suçlayıcı/yargılayıcı olmasında bu durum etkilidir. Refik Cemal, Handan gibi "kanlı, korkunç" kadınların mahir pençelerinde boğdukları erkeklere acıdığını ifade ettiği mektupta Server'i bu tür kadınlara karşı temkinli olması için uyarır. Nazım'ın yaşadığı acılar karşısında öfkelenen Refik Cemal'in Handan'a yönelik suçlayıcı sözlerinde feminizm karşıtlığı dikkat çeker: "Erkeklere ruh ve fikir arkadaşı olmak iddiasıyla senelerce feminizm davası çıkardıkları halde, her temiz ve saf şeyi yıkan muhripler!" (Adivar, s. 85).

Kadınların eğitim, siyaset ve sosyal yaşam alanında haklara kavuşmasında önemli rol sahibi olan Halide Edib'in kendi topraklarına/kültürüne yabancı akım ve hareketlere olumsuz eleştiri ile yaklaştığı bilinmektedir. Bazı taklitçi ve propagandaya dayalı hareketleri eleştiren Adivar'a göre Avrupa ve Amerika'yı örnek alarak "milli izzet-i nefsimizi yaralayacak bir zihniyet" (Adivar, 2009: 253) tehlike kaynağıdır. Bu noktada kadın haklarını savunmakla birlikte yabancı ülkelerde gelişen kadın hareketlerine, başka bir kökün kaynağına bağlı olması sebebi ile eleştirel gözle yaklaşılması taraftarıdır. Halide Edib, kendi haklarına kavuşmuş, erkeğe ruh ve fikir arkadaşı/yoldaşı; ulus için 'anne' rolünü üstlenebilen kadınların öncülüğünde bir millî davayı destekler. "Yeni kadın" idealinin kapsadığı özelliklerin pek çoğuna sahip olduğu görülen Handan'ın eylem insanı olmayışı özellikle Refik Cemal ile ilişkisinde ortaya konulur. Yazarın kadın karakterin ruhsal açmazlarını/çıkılmazlarını onu merkeze alarak anlatma çabasının söz konusu olduğu anlaşılır. Pasif konumdaki eşini beğenmeyen fakat bilgili ve idealist Handan'dan da rahatsız olan Refik Cemal'in kadınlarla ilişkisi, birikim ve kültürel donanımı ile güçlü kadını "bir rakip ve düşman olarak gören ataerkil düşünce yapısı" (Uygun, 2010: 19) ekseninde şekillenir. Bu durum romanda hem karakterlerin ikilem ve çelişkilerini hem de yazarın "ikircikli" tavrını anlamlandırmada önemli hususlara ışık tutar.

Özellikle ilk dönem romanları ele alındığında kadının modernleşmesi hususunda "ikircikli" görüşleri ile dikkat çeken Halide Edib'in yaşadığı dönemin kadın bireyin kimliğine dair çizdiği sınırların dışına çıkmasa da "kadın ruhunun derinliklerine inme çabası" (Aksoy, 2009: 125) söz konusudur. Handan'ı önce sert bir dille eleştiren fakat onu tanıdıkça duyguları dönüşüme uğrayan Refik Cemal'in yakın çevresi ile mektuplaşması Handan'a dair kimlik inşasında önemli role sahiptir. Kamusal alana çıkan, bilgisi ve öğrenme aşkı ile çevresindekilerin beğenisini kazanan Handan'ı romanın başında "güçlü ve itibar sahibi" kadın olarak tanıtan yazar, onun mutsuzluğa ve koyu yalnızlığa sürüklenmesini siyah ve beyaz sembolleri arasındaki geçişlerin altını çizerek anlatır.

Handan ile tanıştığı andan itibaren onun duygu ve düşünce dünyasını anlama çabası sergileyen Refik Cemal olay ve durumları aktarmada gözlem gücü ile dikkat çeker. Hakkında soruşturma açılacağı uyarısı nedeni ile yurt dışına çıkan Refik Cemal'in Marsilya'da bir kilisede Handan ile karşılaşmış yüz yüze ilk kez görüşmesi ayrıntılı biçimde anlatılır. Handan'ın yalnız göz ve saçlardan ibaret olduğunu vurgulayan Refik Cemal onu siyah kirpikli gözleri, "sonbahar yaprakları gibi hem kızılıtlı hem kumral saçları" ve "pek sanatkârane" (Adivar, s. 36) bulunan başı ile tasvir eder. Refik Cemal, Neriman ile evlerinde duvardaki resimlerinde "[onların hayatını] ebediyen seyrediyor gibi" (Adivar, s.21) bakan/seyreden Handan ile ilk kez karşılaşmaktadır. Başkalarının yaşamını seyreden Handan'ın "anlatılan/tanıtılan" kimse olması önemli bir husustur. Refik Cemal'e "Handanımızı tanıtacağız" (Adivar, s.14) diyen Neriman için Handan, hayran olunan, anlatılmaya doyulamayan, erişilmeye çalışılan bir "arzu nesnesi"dir. (Ergişi, 2013:1743) Romanda Handan'ın kendi gerçekliğini anlamak/sorgulamak üzere sorular sorup çıkmazlara sürükleneceği an'a dek başkalarının bakışındaki imgeler ortaya konulur.

Handan'ın ruh hali ile uyumlu şekilde yapılan tasvirlerde mekân-insan ilişkisine dair ayrıntılar göze çarpar. Çoğu zaman tül ve siyah rengin olduğu tabloda betimlenen kadın karakterin koyulaşan yalnızlığı ve mutsuzluğu anlatılırken sembol değerindeki mekân ve renkler dikkat çekmektedir. Refik Cemal, Handan'ı ilk gördüğü an'ı şu sözlerle ifade eder: “Merdivenlerin şehre değil, denize hâkim bir noktasında siyahlı bir genç kadın parmaklıklara dayanmış, uzaklara bakıyordu.” (Adıvar, s. 33) Hüsni Paşa ile ani evliliği, Nazım'ın intiharından sonra yaşadığı acı, yurt dışında hissettiği yabancılaşma nedeni ile kendisini yalnız hissedenden kadının “şehre değil” doğanın sakinliği ve huzuruna ihtiyaç duyduğu hissedilir.

Hamdullah Suphi'nin ifadesiyle “bir şekil ressamı olmaktan ziyade bir ruh ressamı” (Dürder, 1940: 18) olan Halide Edib romanda renklerin dilinden ustaca faydalanır. Handan'ın hastalandığı dönemin tasvirlerinde de siyah rengin ağırlığı söz konusudur. Gölgeler ve karanlık şekillerle dolu odada “Handan, siyah eşya, gölge” (Adıvar, s.148) olur. Bu dönüşümler romanda kadın karakterin ruh iklimine göre gerçekleşmektedir. Romanın sonlarına doğru Sicilya'da geçirilen zaman diliminde “Messina denizinin beyaz köpüklü dalgaları, Handan'a giydirilen bol beyaz kıyafetler, beyaz tül, beyaz ince manto” (Adıvar, s.177) dikkat çeker. Denizi seyredip uzaklara dalan, kendi özgürlüğünü duyumsama arzusunda olduğu hissedilen ama eyleme geçmeyen, bakan/bekleyen kadın karakterin Refik Cemal'in şefkatini hissettiği evrede beyazın hâkim olduğu bir tabloda anlatıldığı fark edilir. Handan'ın “toplum ve vicdan baskılarından kurtularak sadece duygularıyla başbaşa kaldığı” (Bekiroğlu, 1987: 69) bölümde beyaz rengin olması dikkat çekicidir. Paris, Londra, Sicilya gibi mekânların, romanın başında ve sonunda yeni kadın kimliğine karşı sert eleştiriler yönelten, kendi ahlak ve namus anlayışından yola çıkarak kadın bireyler üzerinde baskı kuran akraba ve komşulardan uzak bir coğrafyanın parçası olması bilinçli bir seçim olarak düşünülür.

Kadın özne üzerinde baskı kurarak ona özgürlük alanı bırakmayan muhafazakâr kimliklere sahip komşu ya da akrabaların yaklaşımlarına benzer tepkilerin Handan'ın yakın çevresinden de gelmesi önemli bir husustur. Modernleştiğine işaret edilen kimseler kadın bireyin özgürlüğünü kısıtlama taraftarı olarak geleneksel toplumun ahlak normlarını desteklemektedir. Handan'ın eğitimine rağmen “edilgen” rollere mahkûm edilmesini normalleştiren Refik Cemal, onunla vakit geçirirken kadın karakteri korunmaya muhtaç “nesne” gibi düşünür. Bu husus romanda Handan'ın Nazım ve Hüsni Paşa ile ilişkisinde de üzerinde durulması gereken bir noktadır. Batı'yı bildiği/tanıdığı düşünülen erkek öznelerin kadının söz ve davranışlarını yönetme eğilimi ön plandadır. “Nasıl yirmi üç - yirmi dört yaşında bir kadın yalnız bırakılır, hususıyla bir Türk kadını!” (Adıvar, s.35) cümlesinde Refik Cemal'in milliyet vurgusu, kadına ulus değerleri ve bağları üzerinden “kutsallık” atfederken onun bireysel kimliğini geri planda bırakan bakış açısına işaret eder. Handan'ın “o yaşında bir kadında olması lazım gelmeyen bir kendine güveniş, bir kendi kendinden mesul tavrı” Refik Cemal'i rahatsız eder. “Kadınlar daima rakik, emin bir himaye altında olmalıdırlar, değil mi Neriman?” (Adıvar, s.35) sorusunu yönelttiği eşinin kendisini destekleyeceğinden emin olan erkek özne, zayıf, pasif ve irrasyonellik atfedilen kadın imgesini yeniden üretir. Yurt dışında birlikte vakit geçirdikleri süreçte Handan'ın Hyde Park civarını görmek üzere evden çıkacağı bir anda ona yalnız gidemeyeceğini hem Neriman hem de Refik Cemal söyler. Neriman, “korunması gereken kadın” imajını doğru bulduğunu ortaya koyar. “Adam sen de ben dünyayı yalnız dolaşırım” (Adıvar, s.92) cevabını veren Handan, tek başına gitmek istediğini vurgularken edilgenlikten kurtulma çabasına girişeceğini düşündürse de onun eyleme geçmeyeceği anlaşılır. Refik Cemal, kadınları kendi başlarına bırakan “takımdan” olmadıklarını ifade ederek onunla gider. Handan'ın hastalandığı evrede ona bakan Refik Cemal

“yardımsever ve anlayışlı” erkek rolü ile olumlu figür olarak görülse de aslında kadın karakteri himaye eden, ona bakan erkek özneye de dönüşür. Hüsni Paşa’nın acı çektirdiği Handan, aldatan eşi karşısında da ezik, horlanmış ve beklemeye mahkûm edilmiş bir kadın olarak “gönderilmeyen mektuplar” kaleme almaktadır.

Romanda kadın karakterin kendi iç seslerini dinleme noktasında kimi zaman cesur adımlar atacağı hissini okurda uyandıran bir tavır söz konusu olsa da Handan, varoluş sancularından kurtulamaz. Kadın bireyin kendi duygu dünyasını anlamlandırma çabasında yalnızlığı ve mutsuzluğu çoğalır. Kitaplar, tablolar başta olmak üzere kültür ve sanat dünyasının değerli unsurlarının ona kimliğinin dağılmış parçalarını biraraya getirip anlamlı bütün oluşturma sürecinde destek olma umudu barındırdığı düşünülür. “Bir güzel parça dinlerken, büyük bir şiir okurken, bir nefis levhaya bakarken” Handan’ın hürriyetini duyumsadığına inanan Refik Cemal sanatın varoluşsal kaygıları azaltan, iyileştiren boyutuna işaret eder. Handan’ın sanatla adeta göğe uçarak sonsuz özgürlüğe eriştiğini düşünür. (Adivar, s.126)

Eşi Hüsni Paşa’nın gösteriş dolu, şatafatlı Avrupaî yaşamına ayak uyduramayan Handan’ın yalnızlığında onun şifasının sanat olacağı hissedilir. “Handan sanat ve şiirin bedii tecellileriyle yalnız ve sakit yaşıyordu. Yavaş yavaş eski musikişinasların, sevgili eski şairlerin, ressamların ve mimarların rüyaları, eserleri ruhuna süzülüyordu.” (Adivar, s.82) cümleleri vasıtasıyla kadın karakterin dış dünyanın katı ve sert gerçekliği karşısında bir başka gerçekliği sanatın gücünden faydalanıp inşa edeceği umudu ile dolan okur, varoluş mücadelesi veren Handan’ın özgürlüğe adım atacağını düşünür. Özgürlük “bağlıklarımız olan kimliklerimizi bulmak, yaratmak, onaylamak ve aynı zamanda sorgulamak ve eleştirmek yolunda daimi bir pratiktir.” (Weir, 2014:129) Bu bağlamda romanda Handan’ın iç hesaplaşmalarla dolu olan iç dünyasında kimliğinin uğrayacağı dönüşümün beklentisi söz konusu olur. Varoluşsal soruna ışık tutan romanda sanatın özgürleşmede araçsallığına işaret edilir. Handan kimliğinin otonomi kazanıp iç çatışmalardan arınması ve kendisine zarar verdiği düşünülen dürtülerin sanatla özgür bir yaratıcı alana taşınabilmesi olasılığı söz konusudur. Kendi ruhunun zincirlerini görmeye başlayacak kadın özne, sanat eserleri ile ilişkisinde yaratma edimi için gerekli gücü kendisinde bulup gerçek bir başkaldırının öznesi olabilecek mi sorusu okurun zihninde uyanır. Bağımlı kadın öznenin kendi özerkliğine kavuşmada içsel yolculuğunda ona eşlik eden sanat ve kültür mekânları varoluşsal soruna etkileri bakımından önemli duraklardır.

Kutsallık atfedilen sanatın anlamı ve insan yaşamına etkisi sorgulanırken onun “sıradan hayattan daha yüksek ve daha sahici bir varoluş barındırdığı” (Carey, 2020: 8) düşünülür. Bireye ilham kaynağı olan eserlerde sonsuzluğu çağrıştıran, yaraları iyileştiren bir gizil güç kaynağı olduğunu savunan görüşler söz konusudur. Kimlik ve beden ilişkisini sıkça sorgulayan sanatçılar “tek tek her bireyin zihninde ve bedeninde, toplumun ona yüklediği ad, işlev ve konumun sınırlarını kat kat aşan unsurlar” (Antmen, 2014:11) barındıran gri bölgelere ayna tutarlar. Londra’da kaldıkları evrede Handan Refik Cemal ile National Gallery’ye gider. “Schopenhauer’ın dediği gibi, güzel sanatlar Handan için zincirli, dikenli hayatında bir azatlık” diyen Refik Cemal onun gözleriyle sanatla yanan ışığı görür. Sevdiği tabloların önünde oturup onları incelerken “kendi muhitinden, kendi hayatından sıyrıldığını” düşündüğü Handan, özellikle Turner’ın levhalarına uzun zaman ayırır. Saint- Marc’ı da ilgiyle inceleyen Handan, Gerard David ve Jean Baptiste- Camille Corot’nun peyzajlarına da ilgi gösterir.

“Handan iyi bir sanat alımlayıcısı” (Günaydın, 2017: 170) olarak vaktini galeri ve müzeler başta olmak üzere sanat eserleri ile dolu mekânlarda geçirmeye çalışır. Resim sanatının önemli

isimlerinden William Turner'ın peyzajlarına duyduğu ilgi dikkat çeker. Turner'ın manzara resimlerinin Handan'ın ruhuna sükûnet verdiği dile getirilirken insan-sanat ve doğa ilişkisine ışık tutulur. Handan'ın iç dünyasındaki çelişki, çatışma ve gelgitler ile Turner'ın peyzajlarındaki “acıyla karışık hareket ve coşkulu ruh hali arasında bağıntı kurulmuştur.” (Günaydın, 2017: 170)

Romanda tablolar kadar Handan'ın ruhuna etki eden kitaplara da dikkat çekilerek farklı yazarların eserlerine değinildiği görülür. Handan ile Refik Cemal Londra'da kitaplarla dolu saatleri baş başa geçirirler. İngiliz Matematikçi ve felsefeci William Kington Clifford'un yazılarını okuyup üzerinde çalışırlar. “Efkârımız ne kadar mümkünse o kadar birbirine zıt. Ben ne kadar deterministsem o, o kadar mistik” (Adıvar, s.98) diyen Refik Cemal Handan ile ortak yanlarını da belirtir. Kendisinde köy hayatının sakinliği ve huzuruna rağmen “tuhaf bir rahatsızlık” olduğunu hisseden Refik Cemal, aynı hissin Handan'da da olduğunu ifade eder. Sürekli uzaklara dalan ve içindeki bıkkınlığa tahammül için mücadele ettiği düşünülen Handan'a göre yaşamsal gerçekleri farklı boyutları ile görmeyen ve “hayatın eşliğinde” bulunan kimseler determinist olur. Romanda düne ve bugüne dair zihinsel imgelerine ışık tutulan Handan'ın gerçekçiliğe dair yaklaşımı onun kimlik kurgusunda önemlidir. “Fakat eşği atlayıp da basit görünen hücrenin nihayet yolu bulunmaz bir labirent olduğunu anlayınca insan mistik oluyor” (Adıvar, s.98) sözleri onun varoluşsal sorunlarının kaynağına ışık tutar.⁴ Gerçek Handan'ın kendi ruh labirentinde sıkışıp kaybolacağına, bastırılan seslerin dışavurumunun özgürlük için yeterli olmayacağına dair düşüncelere sevk eden bu tahliller önemlidir. Handan insan doğasına dair analizlere girişir; oysa romanın sonunda “tahassürler” başlığında onun bastırdığı duygularla yüzleşirken çok acı çektiği fark edilir. Öz beninin, kendi gerçekliğinin farkında olmadan sürdürdüğü bir yaşam ile yüzleşir.

Romanda kadın birey kültürel zenginliği ve derinliğine rağmen başkalarının arzuladığı/beğendiği/hayran olduğu bir nesne olarak resmedilir. Nazım başta olmak üzere farklı hocalardan dersler alan Handan kendisini yetiştirme çabası ve birikimi ile dikkat çeken bir kadındır; fakat yaşamına giren üç erkekle kurduğu ilişkilerin tümünde yaşadığı mutsuzluk onun karmaşık bir ruh haline sürüklenmesinde etkili olmuştur.

1.2. İhtilalci Nazım ile İlişkisinde Handan

Handan'ın romanda sosyalist bir ihtilalci olarak tanıtılan Nazım ile ilişkisi kadın karakterin kimliğinin farklı boyutları üzerinde düşünülmesini sağlar. Handan; musiki, felsefe, edebiyat, toplum bilimi gibi alanlarda Nazım'dan ders almıştır. Tecrübeli ve birikimli erkeklerle sohbet etmekten hoşlanma hususu Handan'ın vurgulanan bir özelliğidir. Nazım, Handan'ın erkeklerden kaçması gerektiği vakitte kaçmayıp karşı cins ile vakit geçirme cesaretini önemser. Neriman da romanda Handan'ın özellikle yaşlı erkeklerle zaman geçirdiğini vurgular. Neriman'a Maltepe'den yazdığı mektupta Handan gençleri sevmediğini, onlarla konuşacak şey bulmakta zorlandığını açıkça ifade etmektedir. (Adıvar, s.44) Handan diğer kadınlardan bu konuda da ayrılır. Onun diğerlerine benzemeyen niteliklerinin altının çizildiği fark edilir. Vakit geçirmekten çok hoşlandığı Selim Bey'in özellikle “dinden bahsedişini” çok seven Handan, Allah-insan ilişkisinde

⁴ Mistisizme ilgi duyan Halide Edib'in İngilizce anılarında benlik inşası kurgulanırken onun “irrasyonel'e, nefsanîye, 'insanlığın gayri insani yanı'na, demonik'e ilgi duyduğu” anlaşılır. Halide Edib'in “benliğinin rasyonel tarafı da her zaman uyanık” (Durakbaşı, 2012: 233) olduğu için anılarında bir yıkım/çöküntü anlatılırken güçlü bir benliğin oluşum serüvenine dönüştürülür. Handan'ın yaşadığı deneyimde onun Halide Edib gibi yazarak kurtuluşu söz konusu olamaz. Ruhsal labirente sıkışan Handan yıkıma uğramaktan kurtulamaz. Yazar ile kadın karakterin kimliğindeki benzerliklerden yola çıkılıp “özdeşlik” kurulması noktasında Handan'ın direnç gösteren ve başkaldıran yanı, kültür tarihimizin önemli bir figürü olan yazarın kadınlıkla ilgili suskunluğu ile çelişir. Çelişkiler, gelgitler, çatışmalar, başkaldırı ve yıkım resmedilirken hem duyguların samimi bir dille tasvir edildiği hem de realist bir yaklaşımın söz konusu olduğu romanda mistisizm ve determinizm tartışmasına bilinçli şekilde yer verildiği düşünülür.

hoşgörü ve sevgi temelli yaklaşımın kendisini etkilediğine işaret eder. Kudret sahibi, ceza veren, ürküten kurtarıcının yerine iyilik dolu ve cömert bir “muhabbet ruhu” Handan’ın huzurlu vakit geçirmesini sağlar. İnsan ilişkilerinde de aslında sevgi ve şefkat temelli bir arayışı olduğu fark edilen Handan’ın olgun kimselerle diyalogunun fikrinsel ve duygusal alışveriş nedeni ile ruhunu zenginleştirdiği niteliğe sahip olduğu düşünülür.

Handan’ın sevgi ve şefkat arayışının yanı sıra onun romanda “güç” kavramı ile sorunlu bir ilişkisinin olduğu düşünülebilir. Yazar, romanın başında Handan’ın olumlu niteliklerini vurgulayarak aslında okurun gözünde yücelmesini sağlar. Kamusal alana çıkan, aldığı dersler ve okuduğu kitaplarla hem millî hem de yabancı kültürü edinme çabasını sürdürdüğü görülen Handan varlığının farkına varılmasını önemser. Nazım’dan dersler aldığı süreçte “Yalnız ben, birdenbire küçük, çirkin ve dilsiz, onu dinlerken beni kendime fevkalade gösterecek kadar bende büyük şeyler bulanlara kızdım. Nâzım’ın ziyadar şahsiyeti, büyüklüğüyle küçüldüm, soldum, hiç oldum” (Adıvar, s.47) itirafı onun iktidar kavramına yaklaşımının düşünülmesi gerektiğine işaret eder. Nazım ile müzik konusunda da benzer bir çatışma yaşadığı görülür. “Her küçükhanım gibi” çalması daha basit olan parçaları çalmasını bekleyen Nazım’a “onu şiiri, edebiyatı sevenlere bırakırım. Ben Liszt ve Wagner çalarım” (Adıvar, s.27) diye yanıt verir. Kendini kanıtlama, gücünü erkeğe gösterme çabası söz konusudur. Handan’ın Nazım’dan alacağı özel dersler konusunda karar alınacağı gün babası, Nazım ve Selim Bey bir odaya kapanırlar. “Ben bir sistem dairesinde çalışacak ve yaşayacakmışım” (Adıvar, s.53) cümlesinde duyduğu rahatsızlığı dile getiren Handan’ın kendi yaşamının akışını belirleme isteği ortaya çıkar.

Handan, Neriman’a yazdığı mektupta içinden bir sesin yükselip kendisine “var olduğunu, yaşadığını, düşündüğünü” söylediğini fakat henüz itiraza cesaretinin olmadığını belirtir. “[D]imağım biraz yükünü alsın, sonra görürüz” (Adıvar, s.54) çıkışı ile dikkat çeken Handan’ın Nazım ile ilişkisinde kendi kimliğine dönük sorgulamalarını derinleştirmede fark edilir. “Ben varım” diyen sesler “tahassürler” başlıklı bölümde de yükselir fakat “yaşayan/düşünen” kadının kimlik inşasında eyleyen dönüşümü söz konusu olmaz. Bunun ipuçları Nazım ile ilişkisinde “erkek gibi” olma vurgularında da ortaya çıkmıştır.

Güç yarışında Handan’ın bilinçli şekilde yüceltildiği bölümlerde onun “erkek gibi” oluşunun altı çizilmektedir. İngiliz at kostümü ile dikkat çeken Nazım’ın yanında kendisinin “erkek gibi” oturmasını Handan garipsemiştir. Günlük tutar gibi Neriman’a tüm ayrıntıları ile yazdığı at binme meselesinde attan ürke de Nazım’a korkak gözükme istemediğini belirtir. Handan, ne yaşarsa yaşasın doğal halini dışa vurmama çabasını sürdürmek için büyük gayret sarf eder. Handan’ın “beynimin parçalanacağını bilsem gözlerimde bir korku gölgesi göstermezdim” cümlesi dikkat çeker. Nazım’ın kendisine “ölçmek isteyen bir nazar” (Adıvar, s. 51) ile yaklaştığını vurguladığı anda da güç yarışı ve rekabet meselesi düşünülür.

Selim Bey’in kardeşi Salim Bey’in zengin kütüphanesini görünce çok mutlu olan Handan, Hamlet’ten parçalar okurken erkek dünyasında kendi varlığını bilgisi ile ortaya koyduğu hissinden kaynaklanan mutluluğu yaşar. Neriman’a yazdığı mektupta “Nâzım’ın bulunmadığı bir yerde benim en parlak olmam pek tabii” (Adıvar, s. 56) diyerek duygularını paylaşır. Orada da bir yarışa girildiği hissettirilir. Nazım, aynı ortama geldiğinde de kendisinin ön planda olmayı sürdürmesi Handan için sevinç kaynağıdır: “İlk defa olarak ikimizin beraber olduğumuz bir yerde ben cazibe merkeziydim. (...) Nihayet Nâzım’ın yanında sakit ve miskin durmaktan ilk defa kurtulmuş, eski ben olmuşum.” (Adıvar, s. 57) cümleleri bu ruh halinin ifadesidir. Handan’ın birincil konumdaki otoriter erkek karşısında varoluşsal yönüne yapılan bir vurgu söz konusudur.

Romanda kendi evinde de “erkek gibi” oluşundan söz edilen Handan’ın kadınlığından uzaklaştırılarak yüceltilmesi meselesi önemli bir husustur. Cemal Bey, eşi Sabire Hanım’a Nazım’ın Handan’a vermek istediği dersleri anlatırken “Handan’ın cinsiyetini kimse pek düşünmez, erkek gibi kız” (Adivar, s. 64) cümlesi “erkeklik” hususunun yinelendiği bir başka örnektir. Refik Cemal’in Neriman’a Handan’ı anlatırken “pek iyi, nazik, akıllı bir kadın; fakat kadın da pek diyemeyeceğim. Lakırdı söylerken, düşünürken onun kadın olduğunu bile insan düşünemiyor.” (Adivar, s. 35) sözlerinde de aynı tutum söz konusu. Halide Edib, kadın öznenin kamusal alana girişinin “bir ölçüde erkek kimliğine bürünmekle meşrulaştırıldığı” (Kandiyoti, 2020: 339) bilgisini hatırlatır. Modernleşme ile kamusal yaşama katılma hakkını kazanan “yeni kadın” a atfedilen roller, kadın kimliğinin arka plana itilmesine bağlıdır. Handan’ın saygınlık kazanmaya çalışırken “erkekleşir” ise buna ulaşabileceği hissine kapıldığına işaret edilir. Bu noktada Ömer Seyfettin’in “çok âlim hatta biraz erkekleşmiş bir âlim” olarak gördüğü Halide Edib’in romanlarına dair eleştirisi dikkat çeker. Halide Edib’in Handan ve Mev’ud Hüküm romanlarındaki “ihtiras ve heyecana rağmen daima bir realist” (2021: 966) olduğunu savunur. Hem öncü kadın rolüne sahip olmak isteyen hem de “erkekleşmiş bir âlim” olarak saygınlık kazanma çabasında olduğu düşünülen, kendi cinsiyetinin geri planda kalmasını bilinçli bir şekilde arzu eden yazarın bireysel tarihinin önemli hususları Handan romanında kadın karakterin kimlik inşasına yansır.

Handan, Nazım’ın “zengin ve canlı dimağı” karşısında benliğinin küçüldüğünü söyleyerek çok çalışması gerektiğini düşünür. Bu noktada da Halide Edib’in yeni kadın kimliğine dair savunduğu görüşleri hatırlatan bir durum söz konusudur. Her nesil büyüyüp yükseldikçe kendisinin de yükseleceğine duyduğu inancı vurgulayan Handan çok çalışması gerektiğini kararlı tonda ifade eder. Kendi adının bir hiç, fakat ruhunun her şey olacağını belirtir. Handan’ın silikleşmeyi göze alması, unutulmak fakat hizmetleri ile hatırlanma hayali, yazarın diğer romanlarında millî davayı idealist biçimde savunan kadın kahramanlarını hatırlatır. “Bu karanlık ve bedbaht memleketin başından başına dolaşarak benden evvel gelen büyük ve güzel ruhların insanlara mirası olan şeyleri memleketimin insanların ruhuna akıtacağım ve ruhum bütün arzuları ve kabiliyetleri ile memlekete dökülecek” (Adivar, s.48) sözleri Handan’ın vatanperverliğine işaret eder. Halide Edib, kadın özneleri “ailenin kurucusu ve millî ruhun koruyucusu” (Enginün, 1995: 528) olarak algılar. “Kadın sosyal görevlerini kusursuz olarak yapabilmek için, çok iyi bir şekilde eğitilmelidir.” (Enginün, 1995: 529) görüşünü savunur. Handan aldığı iyi eğitim neticesinde bir vazife üstlenme hevesinde olsa da harekete geçmez. Nazım’a en büyük emelinin tüm Anadolu’yu dolaşarak “halkın ruhunu, dimağını uyandırmak için vaaz etmek” olduğunu açıkladığı anlarda yazarın sesi kadın karakterin sesine karışır. Nazım’ın azıcık gülerek onu dinlediği belirtilir. Otorite sahibi erkeğin karşısında güçlü görünme çabası sergileyen Handan’ın toplumsal meselelere karşı duygu ve düşünceleri Nazım ile ilişkisinde ortaya konulur.

II. Abdülhamid Devri’nin yoğun baskısı romanda arka planda da olsa açık bir şekilde ifade edilir. Sokakta yürüyen “adamların ağızlarında kelepçe, dimağlarında bir çember” ile resmedildiği görülür. “Bütün efkâr ve tahassüs İstanbul’da durmuş gibi.” (Adivar, s. 27) cümlesi dönemin ağır koşullarına ayna tutar. Siyasi görüşleri nedeni ile cezalandırılan Nazım’ın Namık Kemal’in şiirini okuması Handan’ı çok etkiler. Namık Kemal’i beğenen Halide Edib, Tanzimat’ın başlangıcını daha fazla sevdiğini bir söyleşide belirtmiştir. Yazara göre Tanzimat’ın birinci kuşağı, “zihniyet bakımından daha yüksek” ve “daha kuvvetli ideal sahipleridir.” (Ünaydın, 1985: 162) Milliyetçi anlayışı ile siyaset tarihinde önemli bir figür olan Halide Edib’in Namık Kemal’in şiirini romana dâhil edip Nazım’ın ardından Handan’a okutması bilinçli bir seçimin ürünü olarak algılanır.

Romanda hürriyet için mücadele eden bir eylem insanı olup öz yurdundan kaçma teşebbüsüne girişmek zorunda kalan “Nazım”ın kendisi de bir Vaveyla” (Bekiroğlu, 1987: 77) olur. Handan, dinlediği şiiri “büyük vatanperverin feryadı” olarak algılar. Selim Bey dinlerken gözyaşlarını tutamaz. Handan “ben yalnız kalbimde ağladım” (Adivar, s. 50) der. Duygularını açığa çıkarmaktan çekinen tutumunun bu noktada da yinelenildiği fark edilir.

Refik Cemal’den Servet’e yazılan 23 Temmuz 1905 tarihli mektupta Londra’da Refik Cemal ve ailesinin yanında kalan Handan’ın yağmurlu bir akşam aniden Vaveylâ’yı okuduğu söylenir. Pek sevmediği halde bu şiiri etkileyici şekilde okurken özellikle Refik Cemal ve Neriman “hatıra yığınları arasından” yükselen “ölü sesi” işitip duygulanır. Hüsnü Paşa, sahte esneyişlerle ortamdan kaçmaya çalışırken “Vaveylâ’da bir hikmet var” (Adivar, s. 99) der. Geçmişten bir anının bilinç düzeyine çıkması olarak yorumlanan bu durumda da Handan’ın tereddütler, çelişkiler ve çatışmalarla dolu iç dünyasına ayna tutulur.

Handan’a davasında kendisine “yoldaş” olması için evlilik teklifinde bulunan Nazım’ı reddedişi de kadın karakterin karmaşık ruh halinin bir göstergesidir. Düşünce ve zevk bakımından ortaklıklarla dolu bu ilişkiden hızla uzaklaşması ve şehvet düşkünü Hüsnü Paşa ile evlenme kararı alması okurun zihninde soru işaretleri uyandırır. “Ben varım” seslerini duyduğunu, vatan için çok çalışması gerektiğini kararlıkla vurgulayan Handan, Nazım’a duyduğu ilgi ve sevgiye rağmen ondan uzaklaşır. “Handan’ın sıcak ruhundaki fırtınalar” (Adivar, s. 68) eksik olduğundan teklifi reddettiği görülür. Memlekette büyük şeyler yapma idealini paylaşan Nazım’ın kendisine “ateş, kan, duman ve ölüm yapanlardan olur musunuz” (Adivar, s. 69) teklifinde hiçbir incelik ve şefkat göremeyen Handan, “maksat evliliği” yapmak istemez. Araç olmak istemeyen kadın karakter, kendisini “arzu nesnesi” kılacak Hüsnü Paşa ile mutsuz bir evliliğe hızla sürüklenir.

1.3. Kadını Nesne Kılan Bakışı ile Hüsnü Paşa ve Handan

Eski bir hariciye mensubu olan Hüsnü Paşa ile evliliğinde Handan, cinsel arzuların nesnesi konumuna indirgenir. Farklı kadınlarla kendisini aldatan eşi karşısında edilgenliği Handan’a dair romanın başlarında çizilen güçlü ve akıllı kadın imajının yok olmasına neden olur. Roman okuru onun Hüsnü Paşa ile evlenmesinin nedenini sorgularken “cinsel çekim” hususunun altının çizildiği fark edilir. Nazım, Handan’ın duygularına seslenmeyip onun bireysel arzularını yok sayarken Hüsnü Paşa “gören” bir göz ile Handan’a dikkatle bakar. Beğenilmek ve arzu edilmek isteyen kadın bireyin kendi bedenini ve ruhunu keşfetme eğiliminde olacağı düşünülür. Cinselliğin özgür biçimde yaşanması hususunda kadın bedenini kontrol altında tutan erkek egemen toplumun kuşatmalarına rağmen Handan’ın kadınlığının farkına varma ve benliğini idrak yönünde eğilimleri olabilir düşüncesi doğar. Bu noktada Handan’ın kendi kimliğine dair özgürlük arayışının başlayacağı ümidi Hüsnü Paşa tarafından ezilmesi ve aşağılanması ile ortadan kalkar.

Hüsnü Paşa, Handan’ı gördüğü anda onun güzelliğine duyduğu beğeniye açık bir şekilde ifade eder. Erkek öznenin kendisine “dünyanın en acayip bir şeyi gibi” hayranlıkla bakması Handan’ı etkilemiştir. Handan, Hüsnü Paşa’yı kafese girer girmez kediye dönüşecek bir aslana benzeterek onun üzerinde hâkimiyet kurabileceğine inanır. “Ani surette tecrübekâr, senelerce Avrupa’da dolaşmış, bütün familyasının ve dünyanın gözünü korkutmuş bir adama hâkim oluvermek hissi!” (Adivar, s. 73) ile dolar. Kendini kanıtlama çabasını ortaya koyma biçimi noktasında kadın figürün hâkim olma ve itaat ettirme meselesine yaklaşımı önem arz eder. Oysa kendi sesinin daha baskın şekilde çıkacağını düşündüğü evlilikte edilgenliğe mahkûm olur. Hüsnü Paşa ile geleneksel bir evlilik töreni olmadan sessiz sedasız evlenen Handan’ın suskun ve dalgın duruşunun altı çizilir. “Asabından azıcık rahatsız” (Adivar, s. 75) olduğu vurgulanan Handan’ı

omuzlarından tutup sarsan Hüsnü Paşa'nın hem hareketleri hem de alay ve şakaları kadın özneyi bir nesne olarak algıladığını ortaya koyar. Kültürlü, güçlü ve aktif bir kadın olarak resmedilen Handan kendisine “güzel ve iştiha-amiz dakikalarında yenecek, koklanacak ve başka zamanlar ihmal edilecek bir meyve, bir çiçek gibi ” (Adıvar, s. 36)bakan Hüsnü Paşa ile evliliğinde pasif ve güçsüz birine dönüşür.

Neriman'ın “Handan, Hüsnü Paşa'yı sever mi ve nasıl sever” sorusuna aradığı yanıt düşündürücüdür. Romanda toplumsal cinsiyet rollerine uygun hareket eden Neriman'ın zıttı olarak kurgulandığı düşünülen Handan, Hüsnü Paşa karşısında ezikliği ve zayıflığı, Refik Cemal ile yakınlaştığı süreçte ataerkil toplumun ahlak kodlarına boyun eğişi ile edilgen konumdadır. Hüsnü Paşa kendisini aldattığında da sesini çıkarmayan Handan'ın sadece “onun hayatını” yaşama çabası söz konusudur. Juliette, Meli ve Mod başta olmak üzere farklı kadınlarla birlikte olan Hüsnü Paşa'yı Juliette ile eğlenirken gören Server'in tanık olduğu bir olay kadınlara değer vermediği anlaşılan Hüsnü Paşa'nın söz ve davranışlarındaki tutarsızlığa ayna tutar. Hüsnü Paşa, eşi Handan'ı Juliette'in yanında över. Onu güzel bulduğunu ve özlediğini Juliette'in öfkesine rağmen açık bir biçimde ifade eder.

Kadın karakterlerin onuru ile oynayan, kaba söz ve davranışları ile onları kıran Hüsnü Paşa, Handan ile şiddetli kavgalarında onun kıskançlıklarından bıktığını söyler. “Bir erkek, bir kadına münhasıran bağlansın, bunu nerede gördün, güzelim? Herhalde o erkek ben değilim ” diyen Hüsnü Paşa'nın sözleri karşısında ağlayan Handan'ın çaresizliğine işaret edilir. Kendisinin “paçavra gibi” küçük görüldüğünü üzülen Handan'ın tüm tepkilerine rağmen Hüsnü Paşa ona yönelik hakaretlerini sürdürür. Neriman'ın eşini ayartmaya çalışmakla suçladığı Handan'ın kalbini bir kuyuya benzetir. Bu kuyuya hangi duygu ne kadar verilirse verilsin alttan sızacak ve ona yetmeyecek diye düşünür. Bu kavgaya kulak misafiri olan Refik Cemal, ilk defa Handan'a acıdığını 5 Ağustos 1905 tarihli mektubunda Server'e söyler. Handan'ın “pek yüksek olan başının” azıcık eğildiğini ve “başına buyruk görünen hür ve becerikli tavrını” kaybettiğini fark eder. “Bu anlaşılmaz, yalnız, küçük kadının hayatına kendi hodkâm arzularını koyanlara” (Adıvar, s.102-103) öfkelenen Refik Cemal, Handan'ı zayıf gördüğünde ona merhametle yaklaşır. Hayat dolu bu kadının sevme sevilme hakkının korunması gerektiğini savunan Refik Cemal, Hüsnü Paşa'nın onun kalbine girme derdinde olmadığını, ona “hükmetmek” istediğini savunur. Oysa Refik Cemal de Server de Handan'ın “başına buyruk” hallerini eleştiri malzemesi yapmıştır. Kadın bireyin kendi kimliğini inşa serüveninde özgür davranması onlar için “tehlikeli” olmaya devam eder. Erkek figürlerin beklentisi geleneksel kadın imgesinin pekiştirilmesi yönündedir.

Ataerkil toplumun kadını ikincil konuma hapsedişini söz ve eylemleri ile sürdürüp destekleyen Hüsnü Paşa, ev işleri hususunda Handan'ı eleştirir: “Zaten sen kadın değilsin ki, evine bakmasını bilmezsin ki, eşya kıymetini anlamazsın ki!” (Adıvar, s. 107) Oysa Handan'ın kendisine kadınlığını yaşatması ümidi ile bu evliliğe adım attığı bilinir. Evde Handan'ın kırılan bir bardak ya da kopan düğmeden haberinin olmadığını söyleyen Hüsnü Paşa masrafları karşılayan kişi olarak “evin efendisi” (Adıvar, s. 111) olduğunu sık sık hatırlatır. Kadın öznenin ancak “bardak” ve “düğme” kadar değerli kılındığı fark edilir. Nesneleşen kadın ev içine hapsedilmeye başlanır. Sokağa çok çıkmayan Handan evde musiki ile meşgul olur. En çok Nazım'ın sevdiği şarkıları çalarken “gümbürtüyü kesin” diye seslenen Hüsnü Paşa'nın tepkisi ile müzik durur. “Handan uçarken kanadı kopmuş bir kartal gibi musikin en yüksek, en mühtez ve çılgın bir anında” (Adıvar, s.106) kemanı bırakır. Sesin yükselmesi ve aniden durdurulması kadın karakterin özgürlük arayışı ümidinin var olması ve aniden yok edilmesini çağırıştırır. Sanatın Handan'ın sığınağı olmasına izin vermeyen Hüsnü Paşa eşini Londra'da bırakıp metreslerinin yanına gider.

“Vücudum da o kadar senindi ki” seslenişi ile Hüsnü Paşa’ya sitem dolu bir mektup kaleme alan Handan bunu göndermez. Kendi içindeki çelişki ve iç çatışmalar çoğalır. Eşinin giderken kendi benliğini de götürdüğünü söyleyen Handan, eşini neden memnun edemediğini uzun uzun düşünmeye başlar. Eşi memnun etme çabası romanın başında geleneksel kadını temsil eden karakterler ekseninde dile getirilirken bu noktada Handan’ın kadını “hizmetçi/köle” olarak algılayan zihniyeti normalleştiren tavrı ön plana çıkar. Kendi duygu dünyasının Hüsnü Paşa için anlamsız ve değersiz olduğunun bilincinde iken dahi ondan vazgeçmediği anlaşılır. Gönderilmeyen mektup Handan’ın kısılan sesinin göstergesidir. “Sen metresinle, metresinin kolları arasında iken bu kelimeleri okuyup esneyeceksin, değil mi? Hayır, elem, ıstırap –ne ehemmiyeti var– nihayet beni kahredebilir, fakat beni söyletmez” ifadesinde bir direniş söz konusudur. Kadın karakterin acı çekerken yaşadığı iç hesaplaşmalara rağmen eşine kısa ve mesafeli bir not yazıp onu rahatsız etmeme çabası “fedakâr/cefakâr” kadın imgesini pekiştirir. Kendisine para göndermeyen Hüsnü Paşa’ya bu konuda sitem etmeyen ve masraf olmaması için sokağa dahi çıkmadığını söyleyen Handan kısa mektubunu eğlence temennileri ile noktalar.

Hüsnü Paşa’ya yazılmış fakat gönderilmemiş bir diğer mektupta iki husus dikkat çeker. Handan’ın çelişkilerle dolu iç dünyası nedeni ile tümlüğe/ bütünlüğe kavuşamama hâli söz konusu olur. Mektupta Refik Cemal ile yapılan okumalardan sonra dimağının her tarafa hâkim olduğunu “metin bir kadın kudreti” ile hareket ettiğini söyleyen bir Handan resmedilir. “Metin bir kadın kudreti” ile dolduğunu söylese de aynı mektupta onun evliliğe dair koşulsuz sadakat ve bağlılık vurgusu açıktır. Handan, temizliği ve sonsuzluğuna dikkat çektiği evlilikte eşine ihanet edenin lanetleneceğini savunur. Kâğıt sepetine giden mektuplar kendisini doğru ve açık biçimde ifade edemeyen kadın öznenin değersizleşme serüvenine ayna tutar. Hüsnü Paşa, Handan’a yazdığı mektupta onarıcı/ iyileştirici bir eylemden söz etmez, ona sadece sabretmesini söyler. “Bu benim olan şey de benim elimi uzatacağım dakikayı beklesin” (Adivar, s.124) diyen Hüsnü Paşa’nın “gaddar ve hilekâr” olduğunun bilincinde olan Handan’ın kâbusları çoğalır. Handan, “cinnetle pençe pençeye boğaz boğaza” kaldığı gecelerde kendisini “bir paçavra gibi, bir avuç toprak gibi” (Adivar, s.125) hissetmiştir.

Birlikte olduğu kadınları sadece bedensel özellikleri, cins kimlikleri ile anmayı uygun gören Hüsnü Paşa, 27 Mart 1906 tarihli mektubunda “aşağı yukarı çok muhtelif şekilde aynı şeydiler: bir kadın!” (Adivar, s.138) diyerek küçümseyici tavrını ortaya koyar. Ocak/aile denilen bağın da kendisi için anlamsız olduğunu açıklayan Hüsnü Paşa’nın Handan’a yönelik acımasız tavrında şiddet eğilimi de söz konusudur: “Seni sürükleyip yerlere yatırmak, seni ayaklarımla ezmek, senin başını çamurlara sürüklemek hevesiyle yanıyorum. Onun için, seninle yaşayamayacağım. Fakat sen benimsin ve benim kalacaksın.” (Adivar, s.139) Aşağılanan ve ötekileştirilen kadını bağımlı figür olmaya zorlayan bu sözler erkek hegemonyasının yansımasıdır. Tahakkümün bir aracına dönüşen otorite “emir komuta zinciri” oluşturur. “Bağımlı kişilerin kendilerini, yalnızca umutsuz birer kurban olarak görmemesi” için otoritenin “gözle görülür ve anlaşılır” hâle gelmesi gerekir. (Sennett, 2017: 212) Handan, hem bedeni hem de ruhunda acı dolu deneyime neden olan ezme-ezilme ilişkisi karşısında direnç gösterme ümidini barındırır da geleneksel değerlerin ürettiği kadın imgesine uygun davranışlar sergiler. Hegel’in köle-efendi diyalektiğini hatırlatan ilişkide kadın bireyin öncelikle “efendi” konumundaki eşinin güç kaynağına dair farkındalık yaşamayı beklenir. İçindeki efendiyi koymayı başaran kadının zihni özgürleşecektir. (Sennett, 2017: 57) Oysa Handan sadece bekler ve onun bu hareketsizliği kadın öznelerle ataerkil toplumun dayattığı cinsiyet rolleri ile uyumludur. Halide Edib, romanda erkek egemen toplumun baskı ve denetimini

ortaya koyarken “eril söylemin kadın imgelerini yeniden yaratmakla kalmaz, ataerkil etiği yeniden üreterek kadının varlığını verili ahlakî normlar içine hapseder.” (Uygun, 2001: 22)

Kendisini dengesiz/ tutarsız olmaya zorlayan, ateşli bir hastalığın pençesine düşmekten kurtulamayan Handan etrafındaki her şeyi parçalama isteği ile doludur. 20 Mart 1906 tarihli mektubunun sonunda “bitmemiş mektuplardan” notu dikkat çeker. Bitmemişlik, eksik bırakılma hali ve parçalılık kavramları hastalık sürecinin resmedilmesinde önemli rol üstlenir. Dimağ, ruh ve kalbi tahrip eden “bunalımlar, kişinin bilincinin doğasını değiştirir” (Sennett, 2017: 148) Menenjit teşhisi konulan hastalık sürecinde geçmişi sorgulayan Handan’ın iç hesaplaşmaları onun ben(lik)sorgusunun ürünüdür. Kendi ben’inin ötekisi ile yüzleşmeye başlasa da yasak aşkın pençesinde acı çeken ruhu ile resmedilmesi söz konusudur. “Handan’ın tahassüsleri” ve “Handan’ın tahassüslerinden” başlıklı kısımlar susturulan bedenin çağrısını yansıtır.

1.4. Bedenin Özgürlük Arayışı ve Kayboluşu

Evden ayrılan Hüsnü Paşa’nın ardından buhrana sürüklenen Handan’ın geçici bir bilinç kaybına uzanan hastalık süreci başlar. Romanda Handan’ın tahassüsleri başlıklı kısımda yer alan “Kendimi kaybettim, neredeyim?” (Adivar, s.192) sorusu varoluşsal sorunun göstergesidir. Halide Edib’in Handan’a “kendini inkâr etme” (Sönmez, 1973: 98) mesajı verme biçimi sorgulanması gereken bir husustur. Romanının trajik sonu kadın bireyin romanın başında resmedilen güçlü halinden tamamen uzaklaşmış, çaresizce kendisi ölüme sürüklemiş olduğunu düşündürür. “Ruhun üç kudreti” olarak tanımlanan hafıza, kavrayış ve irade (Yates, 2020:60) kadın öznenin özgürlük arayışına yön vermektedir.

Kendini bilme, kendini doğru anlama ve tanıma noktasında yüzleşmelerin, iç hesaplaşmaların merkezde olduğu romanda “bilme” ve “bilinç” kavramları önemli rol oynamaktadır. “Bilmek, içimdeki bu birçok kırık şeyleri birbirine bağlamak için yanıyorum” (Adivar, s.190) diyen Handan’ın ateşlenen bedeninin tepkileri onun bastırılmış kimliğini ortaya koymaktadır. Romanda geçmişi parça parça hatırlama ve sayıklamalarla acı içinde bir yüzleşme söz konusudur. Fakat geleceğe dair zihinsel imgelerin özgür bir biçimde ortaya konulmadığı anlaşılır. Hem geçmişin hem de şimdi’nin değerleri kurucu güce sahip olsa da geleceğe dair imgelemin yokluğuna ışık tutulur. Tümlenme/bütünlenme arayışına çıkacak gücün, umudun ve cesaretin bulunamayışı toplumsal normlarla ilişkilendirilir. Beden ve ruh acısı “insanın kendi kendisiyle ve başkalarıyla, dünyayla ilişki kurmasının farklı bir biçimidir.” (Borgna, 2013: 48) Handan’ın gerilim ve çıkmazları yansıtılırken kendisi ve yakın çevresi ile ilişkilerinde koyulaşan bir yalnızlık ön plandadır. Hem sosyal yönler hem de varoluşsal olgularla resmedilmeye çalışılan acı dolu deneyimde imkân ile imkânsızlığın, suç ile masumiyetin, kavuşma ile ayrılığın sorgusunda Handan “hiçbir suç işlenmediği hâlde de umudu dağılayan suçluluk hissi” (Borgna, 2013: 49) ile dolar. Kendi içsel bunalımının başından itibaren onu vefa ve sevgi ile tedavi ettikleri belirtilen “iki çift sevgili kardeş” diye tanımladığı Refik Cemal ve Neriman’a minnettarlığı onun duygu dünyasını şekillendirmede önemli role sahiptir. “Neriman, benim ninem, kardeşim, dostum, çocuğum, her şeyim” (Adivar, s. 34) diye düşünen Handan, sayıklamalarında kimi zaman onu rakip olarak görüp düşmanca ifadeler kullanmış olsa da eşi ile yakınlaşmasını büyük bir “günah” olarak algılar ve iç hesaplaşmalara boğulur.

Yasak bir aşka sürüklenen Handan’ın Refik Cemal’e karşı hissettiği şeyin tehlikeli ve hain bir şeye dönüşeceğine inandığı, kendisini Neriman’ı kıskanan bir “hain” olarak görmeye başladığı, Hüsnü Paşa’ya yazdığı bu mektubun da eşine yazılmış fakat gönderilmemiş “kül yahut süprüntü” (Adivar, s.132) mektuplar arasında yer alacağı belirtilir. Handan’ın bastırıldığı iç seslerini yükseltip

ben'i / benliği ile karşılaştığı anların samimi duygularını aktarma çabası söz konusudur. Daha önce kendisini anlamak/tanımak için bilinç, kalp ve ruhuna gerçek anlamda odaklanmadığı düşünülen kadın karakterin bedeni büyük bir gerilimin mekânı olur. Handan yasak aşka dair belirtileri fark ettiği andan itibaren kendi ölümüne doğru bir içsel yolculuğa çıkar. Kadın bireyin cinsel arzularına dair yaşadığı farkındalık onun kendisini suçlu addetmesinin temel nedenidir.

Cinselliğin tertibatı ve işleyişi, gücü elinde bulunduranlara bağlıdır; çünkü cinsellik, “iktidarın bedenler ve onların maddesellikleri, güçleri, enerjileri, duyuları ve hazları üzerindeki etkileri çevresinde düzene soktuğu” (Foucault, 2020: 111) önemli bir ögedir. Kadın özne kendi bedeninin sahibi olabilmek için iktidar ağlarına karşı mücadele etmelidir. Bireysel özgürlük arayışı mı yoksa sosyal kontrol mekanizması ile topluma uyumu mu tercih etmeli noktasında yaşanan kararsızlık, varoluşsal soruna işaret eder. Varoluşun zıtlıklardan kaynaklanan gerilim unsuru bireyin iç ve dış dünyasına şekil vermektedir. “[F]arklı yönelim ve duygulara sahip, kendisinden çok farklı seslerin çıktığı bir enstrüman” olarak insanın uyum arayışı “kendi içindeki uzun bir yürüyüş” (Taşdelen, 2013: 64) ile bir sonuca ulaşabilir. Handan’ın buhran geçirdiği ve duygularını denetleyemediği evrenin anlatıldığı bölümde kadın karakterin içsel yürüyüşünde kendisini “hain” ve “günahkâr” olarak tanımlayıp acısını çoğaltması onun iç çatışmalarının ürünüdür. “Ben artık zelil ve sefil bir günahkâr oldum. Ben artık tarihin en mel’un çehresi Yahuda’ya bir nazire oldum.” (Adivar, s.199) diyerek ihaneti nedeni ile kendisini de cezalandırılması gereken bir kimse olarak görür. Bedenden yükselen arzular suç unsuru olarak görülürken aşkın özgürleştirici gücü değil yıkıcılığı ön plandadır.

Özgür bir kadın birey olarak bu içsel uzun yolculuğu tamamlamak yerine onun kendisini intihar gibi algılanan bir ölüme doğru sürüklemesi söz konusudur. Handan’ın kendi uyumsuzluğu ile yüzleştiği içsel bunalımların anlatıldığı evrenin bilinç yitimi ile paralel olması önemlidir. Denetimin olmadığı noktalarda özgürlük arayışının ümit ışıkları yakılsa da bunun uzun soluklu bir kimlik dönüştürücü güce sahip olmadığı anlaşılır. Kadın öznenin erkek egemen kültürün ahlak ve namus anlayışı ile kendi kadınlığı arasında yaşadığı bocalama (Uygun, 2010: 23) onun içine kapanmasında etkin rol oynar. Yasak aşka hem Handan’ın hem de Refik Cemal’in bakışında “düşüş” olarak algılanan bir günahkârlık durumu söz konusudur, fakat onun bir başkası ile bu konuda yazışması dikkat çeken bir husustur. Kadın öznenin içselleştirdiği değerler onu çıkmaza/açmaza sürükler. Oysa erkek özne kendisini anlama ve anlatma çabası ile hareket etmeyi sürdürür.

Refik Cemal, Handan ile yasak aşka ilerleyen serüveni anlama çabası ile kendi değişen, dönüşen duygularını yazar. 4 Nisan 1906 tarihli mektupta iç dünyasında yaşananları aktarma imkânı bulan Refik Cemal, Server’e itiraflarda bulunarak Handan’ın onu çok etkilediğini ve ruhunda yarattığı eşsiz güzelliğin aslında öldürücü bir zehir olduğunun farkında olduğunu ifade eder. Kendi “dimağına, kalbine ve ruhuna” yerleşip yayılan bu duyguyu örtmeye çalışmanın artık faydasız olacağını düşünmektedir. (Adivar, s.146) Dimağ, kalp ve ruhta yaşanan değişim dönüşüm romanda önem arz eder. “Düşecek, yanacak, mahvolacaktım” diyen Refik Cemal, yanına Dr. Charles geldiğinde utanmasa çocuk gibi ağlamak ve onun boynuna atılmak istediğini belirtir. Refik Cemal Handan’a dair romanda önce olumsuz duygular barındırır, fakat ona özellikle hastalık sürecinde bakıcılık yaptığı evrede onunla yakınlaşır. Refik Cemal’in Handan’ı kendisine muhtaç halde gördüğü anlarda ona dair olumlu duygularının oluşması kadının zayıf ve edilgen temsillerinin kadın erkek ilişkilerinde uyumu sağlayıcı etkisini düşündürür.

Handan'ın eski ve yeni hâlini mukayese eden Refik Cemal: “Bu yeni alil Handan işte bu benim ruhumun sevgilisi” diyerek Handan'ın kendisine muhtaç, zayıf halinde “onun gözlerine ziya, onun ellerine değnek, onun bütün ihtiyacatının hizmetkârı” olacağını söyler. Handan'ın “yetim ve ebediyen yalnız sakat ruh” taşıdığını söyleyen Refik Cemal, 15 Mayıs 1906 tarihli mektubunda Server'e Handan'ın yeniden hatırlamaya başlamasından, “zekâsının geri dönmelerinden” azıcık korktuğundan söz eder. Romanda belirtilen nitelikleri nedeni ile Batılılaşmış, ilerici ve yenilikçi bir özne olduğu düşünülen Refik Cemal'in çelişkili bir tutum sergilediği anlaşılır. (Atabağsoy, 2019: 75) Refik Cemal'in Handan'ı bakıma muhtaç görme dileği onun duygu ve düşünce dünyasındaki ikilemlere ışık tutan önemli bir ayrıntıdır.

Romanda Refik Cemal yasak aşkı “düşüş” olarak niteler ve Handan'ın da “düşmeyecek” kadınlardan biri olduğunu savunur. Bu noktada kadının varlığını günah kavramı ile ilişkilendiren eril bakışın karakterler üzerindeki etkisine ışık tutulur. Refik Cemal, mektubunda Handan'a duyduğu aşkı dile getirirken Âdem ve Havva'nın “cennetten çıkmadanki hayatlarını yaşıyoruz.” (Adıvar, s.179) itirafında bulunur. Server, 9 Temmuz 1906 tarihli mektubunda Refik Cemal'e “Tevrat'a nazire mi yapmak istiyorsun” sorusunu yöneltir. “Fakat Âdem Babamızın Havva'dan önce evli ve çocuk sahibi olmadığını unutma” (Adıvar, s.182) uyarısında bulunur. Erkek öznenin iç seslerini duymasına aracı olan Server'in yargıları Refik Cemal'i düşündürür. Erkek özne kendi içinde yaşananları muhakeme edecek, güvenilir bir dost ile yazışmaktadır. Romancı olsa bu aşkı yazacağını ifade eden Server, “seninle Handan da edebiyatta ebedi birer çehre olursunuz.” (Adıvar, s.183) der. Reel dünyanın gerçeklerine ışık tutan Server kimi zaman dış ses kimi zamansa iç ses olarak konumlanır. Refik Cemal'in iç dünyası tasvir edilirken dışsal ve içsel etkilere hem kendisi hem de yakın arkadaşı tarafından ayna tutulur.

Handan'ın hayatında derin iz bırakan olay ve durumlara dair sanrıları, içsel sancılarının yoğunluğunu ortaya koyan sayıklamaları canlı bir tabloda ortaya konulmaktadır.⁵ Handan'ın dimağ, kalp ve ruhunda hapsedilmiş gerçekliği ile yüzleşme anları hastalık evresinde çelişki ve çatışmalarla dolu bir şekilde ortaya çıkar.⁶ Fiziksel benlik ile manevi benlik arasındaki ilişki özellikle hastalanma deneyimine odaklanarak dile getirilir. (Durakbaşa, 2012: 233) Kadın bireylere modern yaşama dâhil olurken şartlar sunan ve sınırlar çizen erkek egemen toplumun normları nedeni ile bilinçdışı hapsedilen duygular beden ve ruh sağlığını olumsuz etkiler. Julia Kristeva, depresyonun kaynağını “sözcükler ve duygular arasındaki boşluk/ayrılık” (Durudoğan, 2011:876) ile açıklar. Bastırılan kadınlığın dışavurumu, bedeninin sesinin yükselmesi ile ilişkilidir. Bilinç yitimine uğradığı andan itibaren Handan'ın kendi kimliğine yabancılığı ortaya çıkmaktadır.

“Öteki ben”i ile karşılaşan Handan, zihnine ve kalbine vurulmuş zincirler ile yüzleşir. Arzu ile aşka yönelen öznenin üzerindeki baskının şiddeti artar. “Handan'ın kendi ‘ben’ine

⁵ Hastalık günlerinin tasvirinin başarısında yazarın kendi deneyimlerinin etkisi söz konusu olabilir. 1910'da eşi Salih Zeki ikinci evliliğini yapma isteğinden vazgeçmediği için dokuz senelik hayat arkadaşlığını sona erdirdiğini Mor Salkımlı Ev'de belirten Halide Edib, üç ay yataktan çıkamayacak kadar kötü günler geçirmiştir. (Adıvar, 2020: 191) Yazarın Salih Zeki ile evliliğinde yaşananlara dair ayrıntılara yer vermeden yazdığı anılarında “gittikçe belirginleşen bir nesnellik ve hâkimiyetle metnine ve kendine özdenetim uyguladığı çok açıkça hissedilmektedir.” (Gökalp, 2015:123) *Handan* romanında bilincin yitime uğraması ve beyin hummasına yakalanma meselesi denetim dışına çıkan duyguların aktarımı ve öznellik hususunda önemlidir. Handan, gönderilmemiş olsa da kaleme aldığı mektuplar aracılığıyla cesur bir şekilde kendi duyguları ile yüzleşir.

⁶ Ruhsal sorunların ve tüberküloz vb. hastalıkların edebî eserlerde sıkça ele alınmaya başladığı bir dönemde Halide Edib'in “bir tür nevroz tablosu çizmeye çalıştığı” ve kahramanını “dönemin histeri anlatımlarının etkisinde” (User, 2020: 5) kurguladığı düşünülebilir.

yabancılaşması, her şeyden önce onun kendi ‘ben’ini, olumsuz ‘öteki’nin karanlık evreninde görmesiyle trajik çatışmaya dönüşür.” (Şahin, 2010:33) Handan, kendi gerçekliği ile yüzleşmeye başladığında varoluşsal sorun derinleşir. Benliğini özgürce keşfetme imkânının doğduğu alanda belleğinin geçici olarak kaybı “bilinçli özne” inşasında önemli bir husustur. “Bilinçli ve farkında ben yaşantısının “düşünümselliğe” dayanmasından yola çıkarsak bilincin gerek şartının hafıza olduğu” (Tuna, 2018: 53) anlaşılır. Handan hatırlamaya başladığında zihinsel faaliyetleri ile “bilinçli ben” arasındaki bağlantılar onun trajik öyküsünde resmedilir.

Çıkmaza sürüklenen özgürlük arayışında kendisini kokmuş, tefessüh etmiş bir leke, bir et parçası(Adıvar, s.200)olarak gören Handan, benliğini değersiz olarak algılar. Refik Cemal ile seviştiği anları ateşlendiği ve “dimağı hasta” bir insan olarak fena rüyalar gördüğü zaman dilimi tanımlar. Kadın karakterin özbeni ile yüzleşmeye başladığı anlarda sürekli çocukluk yıllarını hatırlaması dikkat çeken bir husustur. Masumiyete dönüşe işaret eden sayıklamalarda Refik Cemal kadın karakterin imgeleminde şefkat ile ona el uzatan ve güven duyulan “baba” figürü ile iç içedir: “Nasıl birdenbire zayıf bir kadın olduğumu hissettiren harareti, vefası ve kudretiyle kalbimi okşayan bir temas, onun elini çok seviyorum. İşte çocukken babamın elini nasıl seviyorsam yine öyle seviyorum sevgili, sevgili el!” (Adıvar, s. 202)

Hatırlama ve sayıklama anlarında babasının yüzüne bakmadığını söyleyen Handan’ın yüzündeki lekeleri “günah lekesi” addetmesi ve “yüzüme bakmayınız” uyarısını yinelemesi önemlidir. “Korkuya dayalı bir deneyim” olan otorite, modern toplumlarda “utanma duygusu” ile sağlanan denetimle sürmektedir. (Sennett, 2017: 112) Duygu geçişleri yaşadığı bir evrede toplumsal denetim mekanizmaları nedeni ile tahrip olmuş kimliği karşısında Handan büyük utanç duymaktadır. Kadın öznenin kirlenmişlik/günahkâr olma duygusu ile dolu olması iktidar ilişkilerine işaret eder. Handan kendisini “suçlu” görüp bedeninin denetim altında olmasına boyun eğerken imgeleminde masumiyeti çocukluk yıllarının geçtiği ev/yuva ile ilişkilendirir. Baba ilemutlu olunan yıllara sığınma çabası dile getirilirken masum ve suçlu olma zıtlığı ekseninde karmaşık bir zihnin varlığı söz konusudur. “Ben altı yaşındayım babacığım, kim demiş yirmi altı” diyen Handan, gerçekliğin sertliğini reddetmek ve ondan kaçıp kurtulmak için çabalar. “İnanınız, onlar birer masal, onları sen bir kitapta okumuştun. Hiç ben Handan olsam şimdi dizinde oturur muyum” (Adıvar, s. 208) cümlesi ile şimdi’nin krizini geçmişin iç huzuru ve masumiyeti ile aşmaya çabalayan Handan, babasına seslenir ve kendisinin artık “fena” olduğunu söyler. “Toprağın siyah ve soğuk zulmetine” (Adıvar, s.204) girdiği anda ruhunun lekesinin saklanabileceğini düşünen Handan’ın adeta intihar eder gibi ölüme sürüklendiği anlaşılır.

Halide Edib’in “kadının üstün özelliklerini, gücünü ve yüksek ahlâk anlayışının gerektirdiği soylu davranışını kanıtlama amacı” (Moran, 2004: 155) romanda kadın karakterin yaşadığı iç çatışmada baskın rol oynar. Handan romanın başında “yeni kadın” simgeleri ile betimlenirken onun akıllı ve kültürlü olduğu vurgulanır. Kurgulanan kadın karakterin yok oluşu, bellek yitimine uğradığı süreçte yüzleşmek durumunda kaldığı ben’i ile ortaya çıkan, onu toplumda “lekeli” hale getirecek arzuların da yok edilişidir. Yazar, bilgiye susamış, kültürlü bir modern kadını kurgularken bir taraftan da iç dünyasında acı çeken kadının ruhsal krizini resmetmektedir. “Handan, bir karakter olarak yazarın yarattığı ve psikolojik boyutları olan en etkileyici kadın tiplemesidir.” (Argunşah, 2016: 158) Yazarın zihnindeki ideal kadın imgesinin romanda kadın karakterin trajik sonunda etkili olduğu düşünülür.

Handan, Paris’teki hastanede ölür ve cenazesi İstanbul’a getirilir. İstanbul’da mahalle sakinlerinin Handan’ın ölümü karşısındaki tutumu onların yeni kadın kimliğine dair suçlayıcı ve ön yargılı

tavrını ortaya koyar. Hacı Murat Efendi, kendisine cenazeye neden katılmadığını soran Harbiyeli genç oğlu Haşim karşısında önce sessiz kalır, ardından “Kız Paris’te öldü diye mi baba” sorusuna karşılık “Allah taksiratını affetsin!” der. Handan’ı yargılayan sözlere karşılık oğlu: “Bana kalırsa etmiştir bile. Zavallı kadın!” (Adıvar, s.211) diye yanıtlar. İdeal kadın modelinde tasvir edilen Handan’ın kimliğini olumlayan Haşim, onu talihsiz bulur. Muhafazakar ailede Haşim’in olaya farklı bir çizgi ile yaklaşması yazarın toplumda yaşanan eski-yeni çatışmasını tüm tarafları ile yansıtma çabasını düşündürür. “Başları sıkışınca camiye koşarlar” (Adıvar, s.212) diyen baba figürü, modernleşme çabası içindeki bireylerin dinden uzaklaşmalarını eleştirir. Cenazede imamın cemaate sorusunu tuhaf bulduğunu dile getiren Haşim’e göre “ahirete gitmek için insanların teveccühünden yapılmış bir hüsn-i şehadet tezkeresi[ne]” ihtiyaç duyulmamalıdır. “Günaha girme, Haşim.” (Adıvar, s. 213) uyarısı onun ailesinin yaşam tarzından farklı bir işleyişe sahip zihne sahip olduğuna işaret eder. Handan’ı ataerkil toplumun ahlak ölçütleri doğrultusunda yargılayan ailesinin karşısında yeni neslin temsilcisi konumundaki Haşim, “yazarın sözcüsü” ve önyargılarla eleştirilen, horlanan, dışlanan kadının koruyucusu (Kefeli, 2002: 77) olarak düşünülebilir.

Haşim ailesinin ön yargılı tutumuna rağmen cenazede gözlemediği hususları anlatmayı sürdürür. “Bırakınız, ben tabutumu yalnız bile taşıyabilirim. Onu sağlığında benim kadar kim taşıdı? (Adıvar, s. 213) diyen Hüsnü Paşa’nın Refik Cemal’e saldırması törenin dikkat çekici sahnesidir. Hüsnü Paşa, karısının hastalığı kendisine bildirildiğinde metresi ile vakit geçirmeyi tercih etmiş bir eş olsa da cenazede adeta bir başka kimliğe bürünmüştür. Refik Cemal Bey’in yakasına sarılıp karısını öldürmekle suçlamıştır. Haşim, bu tabloyu resmederken Refik Cemal’i de Handan gibi “zavallı” bulur. “Eğer halkın helaline göz dikti ise gözü kör olsun. İnci gibi karısı var.” diyen annesi Lutfiye Hanım ile farklı düşünmektedir. Babasının ölümleri hayırla yad etmek gerektiği uyarısı karşısında annesinin şu sözleri kadın karakterin modern kadın kimliğine bakışını yansıtır: “Cemal Bey’in alafranga kızlarının büyüğü değil mi? İmansızlığın sonu budur, efendi. Acımana şaşıyorum. Allah ona ahrette yatacak yer verecek mi sanıyorsun? Bütün ömrü gâvur memleketlerinde geçti.” (Adıvar, s.214)

Handan’ın “ten serüvenine yaklaşımı açısından cesur, öncü bir roman” (İleri, 2010: 16) olmasına rağmen metnin sonunda kendi arzularına kulak vermeye çalışan, özgürlük mücadelesinin henüz başında olan kadın kimliğine tahammülsüz kimselerin sesi yükselir. Eril söylemin belirgin kılındığı bu son bölümde kendi varlığını inkâr etmeyip benliğine sahip çıkmak isteyen fakat “günahkâr” olarak algılanan kadınlara ceza verilmesi gerektiğini savunan figürün de kadın kimliğini taşıması önemlidir. Kadın figürlerin kendilerini var etmek için toplumun kurallarına uymak durumunda olduğunu hemcinsleri hatırlatır.

Cinsiyetlerinden arındırılmaya çalışılan, “iffetli” olmaları gerektiği vurgulanan kadın karakterlerin kurgusu kadının toplumsal konumunu belirleyen şartları ortaya koyar. Romanın sonunda Handan’ın ölümü ile “fitne bertaraf edilmiş, şeytan engellenmiş, kötülük kadın romancının kendisi tarafından savuşturulmuştur.” (Kandiyoti, 2007: 160) Eril söylem ile dikkat çeken romanın “Handan gibi sıradışı bir kişilik olma gücü taşıyan bir kadına yakışmayacak bir son” (Uygun, 2001: 25) ile noktalanması eleştirel bakışla değerlendirilmesi gereken husustur. İç çatışmaya sürüklenen kadın özne, hezeyanlardan kurtulması için gerekli gücü kendisinde bulamayıp pasif, zayıf ve çaresiz kılınmıştır. Başkaldırı olmadan bir dönüşüm sağlanamayacağı bilinci ile var oluş çabasındaki kadın bireyin yok oluş öyküsü anlatılmıştır.

Sonuç

Handan romanı esere de adını vermiş; başkişi konumundaki kadın karakterin trajik öyküsünü hem duygusal hem de realist bir tavırla yansıtır. Handan'ın kimlik kurgusunda yazarın savunduğu ideal kadın imgesinin etkisi söz konusudur. Romanın başında Handan dışadönük, aktif, enerjik ve bilgili, cesur, idealist, özgüveni yüksek, cesur bir kadın iken yıkıma sürüklendiği evrede güçsüz, pasif ve içedönük birine dönüşür. Romanda Cemal Bey'in "alafranga kızları" mahallelinin kınayıcı tavırlarına rağmen yeni kadını temsil eden bir yaşam tarzına sahiptir. Kadın özne kamusal alanda görünürlük kazanırken üstün niteliklerinin altı çizilir. Görgü ve kültürü ile öne çıkarılan kadının gündelik yaşam pratikleri Batılılaşan toplumda simgesel değer taşımaktadır. Hem aldığı dersler hem de okuduğu kitaplarla edindiği kültürel donanım, kadın karakterin eşi tarafından aldatılması ve bu nedenle hastalanması eserdeki otobiyografik unsurların göstergesi olarak okunabilecek hususlardır. Nazım'ın yanında Anadolu'ya gitme ve çok çalışıp ulusa faydalı olma düşüncesinden söz eden Handan'ın sesi Yeni Turan ve Ateşten Gömlek romanları başta olmak üzere millî dava meselesi ekseninde yazılan romanların kadın imgelerini düşündürür.

Handan, erkeğin hayatındaki "yoldaş" kadın olmak istemediği için Nazım'ın evlilik teklifini reddeder ve onun intiharından sonra acı çeker. Nazım'ın intiharının ona yüklediği olumsuz duygular aslında yaşamının ilerleyen yıllarında Handan'ın farklı mekân ve uzamlara taşıdığı bir acıdır. Seçimleri üzerinde düşünmek zorunda bırakılan, seçimleri nedeni ile bedel ödeyen Handan'ın Nazım ile ilişkisi onun kendi kimliğini anlama/tanımaya noktasında bir başlangıç gibi algılanır. Handan, birlikte olmak istediği erkeği seçerken kendi kadınlığının ve benliğinin de farkına varır. Nazım'ın yanında öne çıkma çabası, otoriter sesini duyurma, kendi gerçekliğini ortaya koyma, varlığını dış çevreye duyurma mücadelesinin göstergesi olarak okunabilir. Modernleşen toplumda kadının kimliği erkek otoritenin temsilcilerinin kontrolü altındadır. Oysa Handan, özellikle "güçlü" kadın olarak resmedildiği bölümlerde, söz ve davranışları ile isyanın seslerinin duyulmasını sağlar.

Otoriter bir figür olan Hüsnü Paşa'nın romanda Handan'ın gücünden rahatsız olduğu anlaşılır. Hüsnü Paşa ile cinsel bir çekim nedeni ile evlenen Handan, kadınlığının ilk kez baskın rolde olduğunu düşünmüştür. Bu evlilik kararının nedeni okur nezdinde anlaşılır değildir. Nazım'ın karşısında kendi sesini duyurma, bireyliğini ortaya koyma çabasındaki modern bir kadının özgürlük arayışına yöneleceği düşünülür, fakat Handan ani bir kararla evlenir. Kendisini aldatan eşi tarafından ezilip aşağılansa da onu bekleyen kadın karakterin çelişki ve iç çatışmayla dolu yaşamı giderek zorlaşır. Edebiyata, resim ve müziğe ilgi duyan Handan'ı sürüklendiği kuyudan sanatın çıkarabileceği hissi uyansa da bu kurtuluş gerçekleşmez.

Bilinç yitimine uğradığı evrede Refik Cemal ile yakınlaşan Handan, eril söylemin inşa ettiği namus ve ahlak anlayışına uygun davranmadığına inanarak kendisini hain ve günahkâr olarak algılar. Âdem ile Havva mitosunu kadın bireyin suçlu/günahkâr ilan edilmesini yüzyıllardır dolaşıma sokan ataerkil kültürün yaklaşımını pekiştiren bir tutum sergiler. Romanın hem başında hem de sonunda ataerkil kültürün dayattığı değerleri içselleştirmiş geleneksel kadın tiplere yer verilmesi erkek hegemonyasının köklerinin derinliğine işaret eder. Cemal Bey'in ve Hacı Murat Efendi'nin eşleri eski kuşağı temsilen yerleşik değerleri korurlar. Doğu- Batı çatışmasının kadın erkek ilişkileri, evlilik ve eğitim gibi konulara nasıl yansıdığı romanda zıtlıklarla örülür bir kurgu ile resmedilir. Değerler üzerinden yaşanan çatışma, Handan başta olmak üzere karakterlerin yaşamında mutsuzluğa neden olur.

Romanda anlayışlı ve efendi bir erkek olarak olumlu figürlerden biri olduğu gözlemlenen Refik Cemal'in yaşamının çelişkilerle dolu olması dikkat çekmektedir. Tehlikeli ve korkunç bir kadın olarak gördüğü Handan onun zihnindeki kadın imgesine uymadığı için önce dışlanır. Refik Cemal eğitilmiş ve anlayışlı erkeği simgelese de onun kendine dürüst davranmadığı anlaşılır. Sessiz, suskun ve anlayışlı eş/anne olan Neriman ile mutsuzdur. Evliliğindeki boşlukları sonradan fark eder. Kendi yaşamındaki ikiyüzlü tavrı ile yüzleşme imkânı bulduğunda da kendi gerçekliği onu rahatsız eder. Bireyin kendi arzularının farkına varması, yaşamını değiştirme gücü ile başkaldırıp yenilenmesi onun gözünde “düşüş” olarak algılanır. Verili değerlerle inşa edilmiş kimliklere ve rollere uyum sağlama zorunluluğu kabul görür. Kadın hakları mücadelesine büyük katkı sağladığı bilinen Halide Edib’inde romanın trajik sonunu kurgularken bu zorunluluğun tesirinde olduğu, toplumun sosyal ve kültürel şartlarını göz ardı etmediği anlaşılır.

Handan toplumsal bir değişimin öncüsü olabilecek kültür ve beceri ile donatılır; fakat yasak aşk nedeni ile ölüme sürüklenir. Özgürlük arayışında Handan kendi potansiyelini görüp inşa edeceği kimlik sayesinde tümlenmek/bütünlenmek yerine yenilgiyi tercih eder. İntihar eden Nazım gibi o da kendisini ölüme sürükler. Romanın sonunda Hüsnü Paşa, Refik Cemal ve Neriman başta olmak üzere Handan’ın yakın çevresindeki kimseler mutsuz ve yeniktir. Romanın sonu, hayatta kalanların kendi yaşamlarındaki boşlukları, varoluşsal kaygıları, ikiyüzlülükleri, baskı, çelişki ve çatışmalarına da ışık tutar. Handan romanı gelenek ve modernlik arasında yaşanan gerilimlerin bireylerin iç dünyasında yol açtığı yaraların bir etkeni olduğunu ortaya koyar. Bireylerin bunalım ve arayışlarının hem toplumsal-kültürel hem de varoluşsal yönler içermesi bakımından özgürleşme, bireyleşme mücadelesinin etkileyici bir biçimde aktarıldığı önemli bir eserdir.

Kaynakça

- Adak, H. (2020).“Otobiyografik Benliğin Çok-Karakterliliği: Halide Edibin İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet”, Kadınlar Dile Düşünce, der. Sibel Irzık, Jale Parla, İstanbul: İletişim Yayınları, s.161-178.
- Adivar, H. E. (2009).Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri,İstanbul: Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (2020). *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (2021). *Handan*, İstanbul: Can Yayınları.
- Aksoy, N. (2009). *Kurgulanmış Benlikler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Antmen, A. (2014). *Kimlikli Bedenler*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Argunşah, H. (2016). *Kadın ve Edebiyat Kendini Yazmak*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atabağsoy, N.(2019).“Handan Romanında Batılılaşmış Kadın Karşısında Batılılaş(ama)mış Erkekler”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, s.68-77.
- Atasü, E.(2020). “Yakup Kadri’nin “Hep O Şarkı”sı ve Halide Edip’in “Handan”ına Kişisel Bir Yaklaşım” *Varlık*, S. 1350, s.58-65.
- Bekiroğlu, N. (1987). *Halide Edib Adivar’ın Romanlarının Roman Tekniği Bakımından İncelenmesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum.
- Borgna, E. (2013). *Ruhun Yalnızlığı*, çev. Meryem Mine Çilingiroğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Carey J. (2020). *Sanat Neye Yarar*, çev. Orhan Düz, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çalışlar, İ. (2021) *Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Durakbaşa, A. (2012). *Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Durudoğan, H. (2011). “Namusun İlmîği”, *Birkaç Arpa Boyu... 21.Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan*, der. Serpil Sancar, C. 2, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s.871-880.
- Dürder, B. (1940). *Halide Edib*, İstanbul: Çığır Kitabevi.
- Enginün: İ. (1995). *Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ergişi, A. (2013). “Psikanalitik Bir Çözümleme: Halide Edib Adıvar’ın Handan Romanı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2) s. 1737-1747.
- Foucault, M.(2020). *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökalp Alpaslan, G. (2015).“Mor Salkımlı Ev’de Yazarın Bilinci”, *Türk Bilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 30, s.115-128.
- Günaydın, U. A. (2017). *Kadınlık Daima Bir Muamma: Osmanlı Kadın Yazarların Romanlarında Modernleşme*, İstanbul: Metis Yayınları.
- İleri, S. (2010) “Handan Kendini Arıyor”, *Roman Kahramanları*, S. 3, s.13-16
- Kanbolat, Y. (1994). *Halide Edip Adıvar’ın Romanlarında Feminizm Sorunu*, Ankara: Bayır Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2020). "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar" haz. Şirin Tekeli, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.327-340.
- Karaca, N. (2018). *Yazmak, Kimlik ve Metin Odağında Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karasomanoğlu, Y. K. (2013).*Gençlik ve Edebiyat Hatırları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kefeli, E.(2002). *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Konyar, B. (2013). “Türk Modernleşmesi Üzerine: Sanatçı Kadınlar”, *Türk Modernleşmesi*, ed. Arif Kolay, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s.177-191.
- Kudret, C. (2016). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1997). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Moran, B. (2004). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ömer Seyfettin (2021). *Makaleler*, haz Hülya Argunşah, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Saraçgil, A. (2005). *Bukalemun Erkek*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sennett, R. (2017). *Otorite*, çev. Kamil Durand, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sönmez, E. (1973). “The Novelist Halide Edib Adıvar and Turkish Feminism”. *Die Welt des Islams*, 14 (1-4), s. 81-115.
- Şahin, V. (2010). “Aynadaki Ben/lik ‘Handan’ın İmgesel Halleri ve Varoluş Süreci” *Roman Kahramanları*, S.3, s. 26- 34.
- Taşdelen V. (2013). *Felsefeden Edebiyata*, Ankara: Hece Yayınları.
- Tuna, S. M. (2018). *Zor Problem: Bilinç*, İstanbul: Metis Yayınları.
- User, İ. (2020). “Kadınların Anlatılarında Sağlık ve Hastalık Tanımları: Türk Edebiyatındaki Anlatılardan Birkaç Örnek” *Sağlık Sosyolojisinde Güncel Tartışmalar*, ed. Nurşen Adak, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, s.1-12.
- Uygun A. B. (2001). *Halide Edib Adıvar ve Feminist Yazın*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

- Uygun A. B. (2010). "Handan: Ataerkil Söylemin Kıyısında Biçimlenen Roman" *Roman Kahramanları*, S.3, s.17-23.
- Ünaydın, R.E. (1985). *Diyorlar ki*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Weir, A. (2014). "Taylor ve Foucault Arasında Modern Kimlikler", *Kimlik Politikaları*, ed. Fırat Mollaer, çev. Özlem Avcı ve Fırat Mollaer, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 105-131.
- Yates, A. F. (2020). *Hafıza Sanatı*, çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul: Metis Yayınları.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.